

**‘Ik hoor er thuis, ook al verlang ik vaak naar Marokko, en
dat zal altijd zo blijven.’**

Een onderzoek naar hybriditeit in het werk van Hans Sahar

Masterscriptie Neerlandistiek: Moderne Nederlandse letterkunde

Universiteit Leiden

Student: Maja Solecka

Collegekaartnummer: 0858803

Begeleider: Prof. dr. Olf Praamstra

Inleverdatum: juni 2014

Universiteit Leiden

Woord vooraf

Allereerst wil ik mijn begeleider, prof. dr. Olf Praamstra , bedanken voor zijn hulp bij het schrijven van deze scriptie. Zonder zijn aanwijzingen en opmerkingen zou deze scriptie niet in deze vorm tot stand zijn gekomen.

Verder wil ik mijn dank uitspreken aan mijn werkgever, Karel Duijndam, die mij in staat heeft gesteld mijn studie af te ronden.

Ten slotte bedank ik mijn familie, vrienden en collega's voor hun steun, geduld, bemoedigende woorden en goede adviezen. Vooral op momenten waarop mijn motivatie ver te zoeken was, kon ik altijd op hen rekenen.

INHOUDSOPGAVE

I	Inleiding.....	5
II	Theorie.....	7
	II.1 Migratie.....	7
	II.2 Identiteit.....	9
	II.3 Hybriditeit.....	10
	II.4 Het land van aankomst en het land van herkomst.....	11
	II.5 Godsdienst.....	12
	II.6 Discriminatie.....	13
III	Gastarbeiders en de volgende generaties.....	15
	III.1 De komst van gastarbeiders naar Nederland.....	15
	III.2 Integratieproces en ‘het multiculturele drama’.....	17
	III.3 Criminaliteit onder Marokkaanse jongeren.....	19
IV	Migrantenliteratuur.....	23
	IV.1 Opkomst van migrantenliteratuur in Nederland.....	23
	IV.2 Categorisering van migrantenschrijvers.....	24
V	Hans Sahar.....	28
	V.1 Biografische informatie over de auteur en receptie van zijn werk.....	28
VI	Analyse van het werk.....	32
	VI.1 Hoezo Bloedmooi.....	32
	VI.1.1 Korte samenvatting.....	32
	VI.1.2 Analyse	33
	VI.1.2.1 Hybriditeit.....	33
	VI.1.2.2 Het land van aankomst en het land van herkomst.....	34
	VI.1.2.3 Verschillen tussen de eerste en tweede generatie migranten.....	34
	VI.1.2.4 Godsdienst.....	35
	VI.1.2.5 Discriminatie.....	36
	VI.1.2.6 Conclusie.....	37
	VI.2 Zoveel liefde.....	38
	VI.2.1 Korte samenvatting.....	38

VI.2.2 Analyse	38
VI.2.2.1 Hybriditeit.....	39
VI.2.2.2 Het land van aankomst en het land van herkomst.....	39
VI.2.2.3 Verschillen tussen de eerste en tweede generatie migranten.....	40
VI.2.2.4 Godsdienst.....	40
VI.2.2.5 Discriminatie.....	40
VI.2.2.6 Conclusie.....	41
VI.3 De heimweekaravaan.....	42
VI.3.1 Korte samenvatting.....	42
VI.3.2 Analyse.....	42
VI.3.2.1 Hybriditeit.....	42
VI.3.2.2 Het land van aankomst en het land van herkomst.....	43
VI.3.2.3 Verschillen tussen de eerste en tweede generatie migranten.....	45
VI.3.2.4 Godsdienst.....	45
VI.3.2.5 Discriminatie.....	46
VI.3.2.6 Conclusie.....	46
VI.4 De gebroeders Boetkaboet.....	48
VI.4.1 Korte samenvatting.....	48
VI.4.2 Analyse.....	48
VI.4.2.1 Hybriditeit.....	48
VI.4.2.2 Het land van aankomst en het land van herkomst.....	49
VI.4.2.3 Verschillen tussen de eerste en tweede generatie migranten.....	51
VI.4.2.4 Godsdienst.....	51
VI.4.2.5 Discriminatie.....	52
VI.4.2.6 Conclusie.....	53
VII Conclusie	54
VIII Bibliografie.....	57

I Inleiding

Ik vind literatuur een interessant onderdeel binnen de studie Nederlands. Wat ik fascinerend vind in de Nederlandse literatuur, is haar verscheidenheid. Ik ben vooral geboeid door multiculturele schrijvers. Migrantenliteratuur is een belangrijk fenomeen in de Nederlandse literatuur. Ik vind het heel interessant omdat dit verschijnsel niet bestaat in de Poolse literatuur, die geen kolonialisme en grote immigratiestromen kent. De multiculturele samenleving is nieuw voor mij. Het college migrantenliteratuur dat ik had gevolgd, gaf me de mogelijkheid om me hier meer in te verdiepen.

In mijn onderzoek staat het werk van Hans Sahar centraal. Ik heb voor deze schrijver gekozen omdat zijn werken anders zijn dan boeken van andere migrantenschrijvers, zoals bijvoorbeeld van de meest geprezen Marokkaans-Nederlandse auteurs Abdelkader Benali en Hafid Bouazza, die een goede opleiding hebben genoten. Hij schetst het leven aan de onderkant van de samenleving. In zijn jeugd maakte Sahar zelf kennis met de criminaliteit en jeugdbendes wat zijn boeken realistisch maakt. Zijn werken gaan over het leven in en tussen twee culturen. Hij snijdt het gevoelige onderwerp criminaliteit onder jonge allochtonen aan en schrijft over Marokkaanse jongeren die op zoek naar hun eigen identiteit het criminele pad op gaan.

Zowel Hans Sahar als de hoofdpersonages in zijn boeken behoren tot de zogenaamde tweede generatie migranten. Met deze generatie worden de kinderen van de gastarbeiders bedoeld die in Nederland zijn geboren of op vrij jonge leeftijd naar Nederland zijn verhuisd. Ze groeien in Nederland op maar worden thuis opgevoed met de religie, gewoontes en cultuur van hun ouders. Ondanks dat hun band met het land van oorsprong niet zo sterk is als bij hun ouders, zijn ze verbonden met de cultuur van het land van herkomst van hun ouders. Ze voelen zich thuis in Nederland, maar worden vaak niet helemaal geaccepteerd door de maatschappij omdat ze geen autochtone Nederlanders zijn. Ze krijgen te maken met racisme en discriminatie. Dit leidt ertoe dat ze vaak met het identiteitsprobleem worstelen.

Aan de hand van een analyse van vier boeken van Sahar wil ik in mijn werkstuk nagaan wat de invloed van de hybriditeit is in zijn werk. Uit deze hoofdvraag komen de volgende deelvragen naar voren: Wat is de houding van de hoofdpersonages ten opzichte van het land van herkomst? Hoe wordt het nieuwe thuisland ervaren? Hebben de kinderen van de gastarbeiders gelijke kansen als kinderen van autochtone

Nederlanders? Is er een verschil in de beleving van migratie tussen de eerste en de tweede generatie? Speelt godsdienst een belangrijke rol in het werk van Sahar? Krijgen de hoofdpersonages te maken met racisme en discriminatie?

Mijn scriptie bestaat uit vijf delen. In het eerste deel van mijn onderzoek (hoofdstuk II) zal ik me concentreren op de theorie die bij de bestudering en analyse van migrantenliteratuur toegepast wordt. Hierbij let ik vooral op het fenomeen migratie, verplaatsing, hybriditeit, identiteit, het land van aankomst en het land van herkomst, godsdienst en discriminatie.

In het volgende hoofdstuk ga ik kort in op de verschijning van gastarbeiders in Nederland. Er wordt ook aandacht besteed aan de integratie van de gastarbeiders en de criminaliteit onder Marokkaanse jongeren.

Vervolgens wordt de migrantenliteratuur onder de loep genomen (hoofdstuk IV). Er wordt ingegaan op de opkomst en ontwikkeling van migrantenliteratuur in Nederland en de eerste Marokkaans-Nederlandse schrijvers. Ik zal ook de kwestie van categorisering van migrantenschrijvers aankaarten.

In het vijfde hoofdstuk staat Hans Sahar op het voorplan. Dit deel biedt biografische informatie over Hans Sahar. Mijn aandacht gaat ook uit naar de receptie van zijn boeken. Vervolgens zal ik mijn focus leggen op de analyse van vier werken van deze auteur: *Hoezo bloedmooi*, *Zoveel liefde*, *De heimweekaravaan* en *De gebroeders Boetkaboet* (hoofdstuk VI). Bij elk boek begin ik met een korte samenvatting en vervolgens ga ik over tot de analyse.

Aan het eind van mijn scriptie formuleer ik een conclusie met betrekking tot de invloed van de hybriditeit in het werk van Hans Sahar.

II Theorie

II. 1 Migratie

Migratie is geen homogene en hedendaagse beweging, waarbij Europa de hoofdontvanger is van globale verplaatsingen. Dit verschijnsel maakte altijd al deel uit van onze beschaving.¹ De symbolische datum 1492 kondigde de toenemende groei van globale verplaatsingen aan die veroorzaakt werden door de Europese expansie. In de twee eeuwen erna overrompelden Groot-Brittannië, Frankrijk, Spanje, Portugal en Nederland de bevolking en culturen in de Amerika's en Indonesië, wat tot de verdere expansie in Afrika, Azië, Australië en Nieuw-Zeeland leidde. In de strijd om superioriteit voegden Groot-Brittannië en Frankrijk gebieden toe die vroeger aan andere koloniale machten toebehoord hadden. In de achttiende eeuw slaagden ze erin de imperia van Portugal, Nederland en Spanje in te perken en te overtreffen. Groot-Brittannië en Frankrijk bezetten reusachtige gebieden, terwijl Spanje, Portugal, Duitsland, Italië en België zich op hun bezittingen in Afrika concentreerden. De Europese imperia bloeiden ten koste van mensen en bezittingen in Afrika en Azië.²

Vroeg in de twintigste eeuw begonnen verschillende nationalistische bewegingen de strijd om onafhankelijkheid. De onafhankelijkheid van India in 1947 en Algerije in 1962 markeerde het uiteenvallen van de Britse en Franse imperia en symbolisch het einde van de Europese kolonisatie. Dit proces duurde tot de late jaren zeventig en bereikte zijn hoogtepunt tien jaar later na de val van het Sovjet-imperium.³

In de geschiedenis van de mensheid hebben meermalen omvangrijke migraties plaatsgevonden. Eén ervan was de gedwongen verplaatsing van miljoenen slaven van Afrika naar de Amerika's. De stromen goederen en rijkdommen droegen bij aan de Europese welvaart en een hogere levensstandaard in de achttiende eeuw. Vervolgens veranderde de situatie. Als gevolg van het destabiliserende effect van de industriële revolutie werden de Europese lagere sociale klassen veroordeeld tot armoede, hongersnood en een eventuele verplaatsing. Dit leidde tot de grote migratiestromingen van Europa naar Noord- en Zuid-Amerika tussen 1850 en 1930.⁴ Terwijl er in voorafgaande eeuwen migraties van en binnen Europa voorkwamen om religieuze en

¹ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 2.

² Ponzanesi en Merolla 2005, p. 18

³ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 18

⁴ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 19.

economische redenen, waren de grote intercontinentale migratiegolven uit het begin van de negentiende eeuw nieuw.

Vanwege de sociale destabilisatie en armoede, die veroorzaakt werden door politieke en militaire dominantie, landonteigening en industriële modernisering, nam ook in de gekoloniseerde landen de migratie toe. De Europese steden en Noord-America waren de meest aantrekkelijke bestemmingen.⁵

Na de Eerste Wereldoorlog kwamen er mensen uit Algerije en later uit Marokko en Tunesië in Frankrijk op zoek naar werk. Na de verdeling van India en het ontstaan van Pakistan in 1947 kwamen er migranten uit India naar Groot-Brittannië, gevolgd door migranten uit West-Indië en Afrika na 1950. Ook steeg het aantal migranten uit de voormalige Sovjet-Unie.⁶

De bijzondere positie van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in het Europa van keizer- en koninkrijken (zestiende tot achttiende eeuw) en haar traditie van tolerantie leidde ook tot immigratiestromen. Religieuze tolerantie was de reden van de migratie van Joden uit Spanje en Portugal in de zestiende eeuw en uit Duitsland en de rest van Europa tijdens het interbellum. Deze Europese rol van Nederland als een progressief, democratisch en tolerant land contrasteert sterk met de agressieve buitenlandse politiek tijdens de koloniale expansie in de Gouden Eeuw.⁷

Vanaf de zestiende eeuw wordt de Nederlandse cultuur beïnvloed door de aanwezigheid van verschillende nationaliteiten en culturen. Evenals in Frankrijk en Groot-Brittannië nam de migratie uit de ex-koloniën naar Nederland na de Eerste Wereldoorlog en tijdens de dekolonisatie toe. Na de inwoners uit Nederlands-Indië en de Molukken, en later uit West-Indië (Suriname en de Antillen) kwamen er vanaf het midden van de jaren zestig arbeidsmigranten uit Zuid-Europa en daarna uit Turkije en Marokko. Op het onderwerp gastarbeiders zal ik uitgebreider ingaan in hoofdstuk drie.

Vanaf de jaren vijftig kwamen er migranten en vluchtelingen uit het voormalige Oostblok of mensen die vluchtten voor totalitaire regimes in Zuid-Amerika en het Midden-Oosten. In de jaren tachtig kwamen de vluchtelingen uit Sri Lanka, Ghana, en Somalië en in de jaren negentig uit het voormalige Joegoslavië en tegenwoordig uit ongeveer alle delen van de wereld.⁸

⁵ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 19.

⁶ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 19.

⁷ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 27.

⁸ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 28.

In de eenentwintigste eeuw is de aard van de migratie veranderd. Door het onomkeerbare proces van globalisering en internationalisering werden de grenzen poreus. Paradoxaal genoeg werd tegelijkertijd de behoefte aan etnische en religieuze identificatie groter.⁹

Vanaf de jaren tachtig ontstond de nieuwe migrantenliteratuur die in de jaren negentig sterk zou groeien.¹⁰ Migrantenschrijvers laten ons zien dat migratie niet alleen een verplaatsing van de ene plaats naar de andere is, maar ook op een mentaal niveau kan plaatsvinden. Migratie werd letterlijk en metaforisch een verplaatsing in ruimte en tijd. De ontwikkeling van migrantenliteratuur in de Europese talen onthult dat niet alleen mensen maar ook ideeën reizen en koloniale erfenissen met elkaar verbinden.¹¹ Volgens Merolla en Ponzanesi kan het schrijfproces geïnterpreteerd worden als een vorm van migratie in zichzelf, als een mentale ontdekkingsreis. Dit kan bereikt worden door creatief schrijven en zelfonderzoek waarin processen van identiteitsvorming en kritische reflectie een grote rol spelen.¹²

II. 2 Identiteit

Identiteit is een term die moeilijk te definiëren is. Er bestaan verschillende visies op dit begrip. Al meer dan tweehonderd jaar wordt erover gediscussieerd. Wetenschappers probeerden dit concept te definiëren door begrippen zoals volksaard, nationaal bewustzijn, nationaal karakter of het nationale Zelf.¹³ Minnaard citeert Stuart Hall die het culturele aspect van identiteit beklemtoont. Hij stelt dat een nationale cultuur een identiteit construeert door betekenissen van een natie toe te kennen, waarmee men kan zich identificeren. Deze betekenissen bestaan uit verhalen die over de natie worden verteld, uit herinneringen en de verschillende manieren waarop het land gerepresenteerd wordt.¹⁴

Bij het construeren van de nationale identiteit staat het vormen van binnen- en buitengrenzen en het creëren van de Ander tegenover de Zelf centraal. In het hedendaagse Europa bevinden die anderen zich binnen de grenzen van een natie. Het

⁹ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 3.

¹⁰ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 29.

¹¹ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 3.

¹² Ponzanesi en Merolla 2005, p. 5.

¹³ Minnaard 2008, p. 15.

¹⁴ Minnaard 2008, p. 15-16.

belang van nationale identiteit wordt in tijden van economische instabiliteit, onveiligheid of veranderingen benadrukt. De huidige veranderingen zoals migratie en de toenemende globalisering vereisen aanpassingen in de nationale identiteit. Migranten functioneren als een icoon van onze snel veranderende wereld en kunnen worden gezien als indringers die een bedreiging vormen voor sociale orde, cohesie en stabiliteit.¹⁵

Deze ontwikkelingen en de toenemende Europese samenwerking en integratie samen met een stijgend aantal vreemdelingen en asielzoekers, zetten tot een heroriëntatie van de nationale identiteit aan. Nationale identiteit is geen statisch begrip. Minnaard citeert Gilane Tawadros die zegt dat nationale identiteiten in een toestand van constante turbulentie verkeren. Volgens sommige wetenschappers versterkt het concept van nationale identiteit het denken in dichotomieën als ‘wij en zij’, of mensen die niet en ergens wel bij horen.¹⁶ Volgens Minaard kan een nationale identiteit ook verbindend werken als een factor van multiculturele integratie en sociale cohesie voor de multi-etnische gemeenschappen van deze tijd.

Conservatieve Nederlandse politici en wetenschappers wijzen erop dat de kwestie van de nationale identiteit meer ter discussie staat in Nederland dan in andere West-Europese landen. Volgens Bolkestein moeten de Nederlanders hun identiteit waarderen en beschermen, vooral in tijden van globalisering en Europese integratie.¹⁷ Hij vraagt zich af wat er van de Nederlandse identiteit overblijft als in de grote steden autochtone Nederlanders in de minderheid zijn. Hij associeert de Nederlandse cultuur uitsluitend met de autochtone bewoners van Nederland. Deze nationale identiteit is niet toegankelijk voor Nederlandse allochtonen.¹⁸ Couwenberg merkt op dat de Nederlandse samenleving in snel tempo een multi-etnisch karakter krijgt en steeds meer Europese en mondiale invloeden te verwerken krijgt. Hij stelt dat de Nederlandse identiteit blootgesteld wordt aan twee gevaren: de multiculturele samenleving en europeanisering. Desondanks ziet hij deze twee ontwikkelingen als momenten waarop de Nederlanders de mogelijkheid krijgen om voor hun identiteit te zorgen en die te beschermen tegen vreemde invloeden.¹⁹

II. 3 Hybriditeit

¹⁵ Minaard 2008, p. 16.

¹⁶ Minaard 2008, p. 17.

¹⁷ Minaard 2008, p. 26.

¹⁸ Minaard 2008, p. 27.

¹⁹ Minaard 2008, p. 27.

Migratie leidt tot hybriditeit. Korsten beschrijft hybriditeit als een gemengd object of subject dat in eerste instantie lastig te classificeren of te benoemen is, en waarvan een definitieve betekenis wordt uitgesteld. Volgens Homi Bhabha voegen hybride vormen iets toe aan het al bestaande of ze ontregelen het bestaande. Hybriditeit is geen kwestie van ‘of-of’, maar van ‘en-en’.²⁰ Het woord hybride komt van het Latijnse *hybrida*, wat vermenging van bloed betekent. Men duidde er nakomelingen van een kruising tussen twee soorten mee aan, bijvoorbeeld het kind van een meester en een slaaf of het jong van een tam en een wild varken.²¹ In het verleden was hybriditeit iets negatiefs. In het kolonialisme functioneerde deze term in racistische theorieën.²² Hybride personen werden als onzuiver beschouwd; ze tastten de dichotomie van meester en slaaf aan.²³

Hybriditeit kan zowel tot positieve als negatieve effecten leiden. Tegenwoordig krijgt de term steeds vaker een positieve lading. Het kan bijvoorbeeld leiden tot creativiteit en originaliteit in werken van migrantenschrijvers. Uit onderzoek van Rosemarie Buikema, die werken van Marokkaans-Nederlandse auteurs analyseerde, blijkt dat deze auteurs nieuwe identiteiten creëren met behulp van nieuwe varianten in de Nederlandse taal en literatuur.²⁴ Hybride personen maken deel uit van twee culturen, wat als een verrijking kan worden gezien. Een hybride persoon twijfelt niet tussen twee identiteiten maar ontwikkelt een eigen identiteit. Maar ook tegenwoordig kan vervreemding nog een negatief effect zijn van de hybriditeit.

II. 4 Het land van aankomst en het land van herkomst

Voor migranten is het lastig om ergens bij te horen. Ze koesteren vaak de banden met het moederland en geïdealiseerde herinneringen eraan. Het land van herkomst wordt abstract, nostalgisch en niet objectief beschouwd door migranten.²⁵ Terwijl het land van herkomst geïdealiseerd wordt, wordt het land van aankomst vaak kritisch voorgesteld. Maar na terugkomst in hun land van oorsprong, realiseren de

²⁰ Korsten 2009, p. 278.

²¹ Korsten 2009, p. 277.

²² Korsten 2009, p. 278.

²³ Korsten 2009, p. 277.

²⁴ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 14.

²⁵ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 3.

migranten zich dat ze zich daar ook niet meer helemaal thuis voelen. Door de migratie zijn ze vervreemd van hun moederland. Ponzanesi en Merolla concluderen dat een migrant een vreemde in een vreemd land is en tegelijkertijd ook een ‘minor’ in zijn eigen land, taal en cultuur.²⁶ Als resultaat daarvan hebben de migranten het gevoel nergens bij te horen. Dit alles zorgt ervoor dat het voor hen moeilijk is om een eigen identiteit te vinden.

Paul Scheffer besteedt in zijn boek *Het land van aankomst* ook aandacht aan dit probleem. Hij wijst op de tweede generatie migranten die hun vakantie in Marokko doorbrengen. Ze willen dit land als hun eigen beschouwen terwijl ze het oppervlakkig kennen en vaak alleen uit de verhalen van hun ouders. Door de ingezetenen worden ze als toeristen gezien aan wie ze kunnen verdienen. De prijzen zijn voor hen hoger dan voor de ‘thuisblijvers’.²⁷ Ze willen trots zijn op het land dat ze bijna niet kennen omdat ze niet trots kunnen zijn op het land waarin ze opgegroeid zijn.²⁸ Scheffer citeert Oscar Handlin, de geschiedschrijver van de immigratie in Amerika, die zegt: ‘De geschiedenis van immigratie is de geschiedenis van een vervreemding en de gevolgen ervan.’²⁹ Volgens Scheffer leidt integratie vaak tot verraad van familietradities, en het aanleren van een nieuwe taal verwijdt migranten van het ouderlijk thuis. Om de toegang tot een andere cultuur te winnen, moet men iets dierbaars kwijtraken.³⁰

Door hun verblijf in het buitenland worden migranten langzamerhand van hun land van herkomst verwijderd. Door de verplaatsing worden mensen veranderd wat vaak onbewust gebeurt. Dit wordt zichtbaar tijdens de vakantie in het land van herkomst.³¹ Terwijl de kinderen vaak zeggen dat ze Marokkaans zijn, ontdekken ze op vakantie in het land van hun ouders dat ze daar niet thuishoren. Het vastklampen aan de cultuur van het land van hun ouders helpt ook niet om zich in een nieuwe omgeving thuis te voelen.³²

II. 5 Godsdienst

²⁶ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 5.

²⁷ Scheffer 2010, p. 11.

²⁸ Scheffer 2010, p. 12.

²⁹ Scheffer 2010, p. 15.

³⁰ Scheffer 2010, p. 20.

³¹ Scheffer 2010, p. 27.

³² Scheffer 2010, p. 36-37.

Omdat migratie gepaard gaat met een verlies van sociale en culturele zekerheden, grijpen de migranten terug naar referentiepunten als folklore, godsdienst en voorouders.³³ Godsdienst is het meest op de voorgrond tredende culturele verschil. Omdat de migranten zich vaak niet helemaal thuis voelen in het land van aankomst, zoeken ze hun toevlucht in het geloof. Ze sluiten zich op in gemeenschappen die ver af staan van de omringende liberale samenleving, wat de integratie bemoeilijkt.

Migranten zoeken vaak steun in hun geloof. Helaas zijn veel van hen er verkeerd mee bezig, wat tot radicalisering kan leiden. Volgens Scheffer heeft de vervreemding die moslimjongeren makkelijk beïnvloedbaar maakt voor een radicale islam, onder meer te maken met de gevolgen van de migratie. Hij concludeert dat de generatiekloof die kenmerkend is voor alle migratieprocessen een duidelijke rol speelt in de radicalisering. Scheffer merkt ook op dat velen van de radicaliserende jongeren in Europa zijn geboren.³⁴ Sommige radicale moslimjongens wijzen niet alleen de samenleving af die islam wil kleineren, maar ze nemen ook afstand van hun eigen ouders die hun om verschillende redenen niet als voorbeeld kunnen dienen.³⁵

Scheffer merkt op dat de komst van een nieuwe religie conflicten met zich meebrengt.³⁶ Moslims hebben het moeilijk met kritiek op hun geloof. Dit komt doordat de islam in de meeste landen van herkomst de enige religie is. In veel moskeeën worden de grondslagen en de instituties van de liberale democratie afgewezen.³⁷

II.6 Discriminatie

Identiteit wordt altijd gevormd in relatie met de Ander en heeft te maken met in- en uitsluiting. Migrantengrijpen vaak te maken met racisme en discriminatie. Ze worden gezien als de Ander die hier niet thuishoort. Raciale discriminatie is deels een gevolg van het koloniale beleid, dat werd voortgezet na de val van de Westerse imperia en tegenwoordig de bron van racisme en xenofobie is in Europa.³⁸ Tijdens de koloniale expansie werd een raciale classificatie bedacht om de culturele superioriteit van het

³³ Scheffer 2010, p. 29.

³⁴ Scheffer 2010, p. 385.

³⁵ Scheffer 2010, p. 388.

³⁶ Scheffer 2010, p. 42.

³⁷ Scheffer 2010, p. 185.

³⁸ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 3.

Westen te beschermen.³⁹ Na de val van de Europese imperia werden niet-westerse reizigers naar Europa gezien als nieuwe migranten, als postkoloniale vluchtelingen, die kwamen om de voormalige imperialistische centra te bezetten.⁴⁰ Volgens Paul Gilroy speelt de historische bron van het racisme een belangrijke rol in de discussie over migratie. Volgens hem worden de nationale identiteiten gearticuleerd door de taal van absolute etniciteit en raciaal verschil.⁴¹

Migranten worden gediscrimineerd omdat ze anders zijn dan autochtone bewoners. Ze voelen zich niet thuis in het land van aankomst en keren terug naar de tradities en waarden van het land van herkomst waardoor ze nog meer worden gediscrimineerd. Doordat ze zich in eigen cultuur en religie opsluiten, krijgen ze steeds meer het gevoel dat ze hier niet thuis horen. Jongeren die worden gekenmerkt door hybriditeit, die onzeker zijn over hun identiteit en die gediscrimineerd worden, kunnen daardoor hun toevlucht nemen in radicalisering die kan uitlopen op geweld.

Scheffer merkt op dat migranten ook niet vrij zijn van vooroordelen. Hij wijst op de relaties in de verschillende migrantengemeenschappen tussen bijvoorbeeld Creolen en Hindoestanen uit Suriname of tussen Berbers en Arabieren uit Marokko. Hij wijst ook op de mening van Antillianen over Hollanders, van Algerijnen over Fransen of Pakistani over Britten.⁴²

³⁹ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 2.

⁴⁰ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 2.

⁴¹ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 10.

⁴² Scheffer 2010, p. 292-293.

III Gastarbeiders en de volgende generaties

III.1 De komst van gastarbeiders naar Nederland

Na de Tweede Wereldoorlog begon de wederopbouw van Nederland. Er bestond grote vrees voor een terugkeer van de werkloosheid uit de jaren dertig, daarom werd er geprobeerd om werkgelegenheid te behouden of te scheppen. Ook emigratie werd aangemoedigd. Vanaf 1955 begon de economie in Nederland te groeien. Er ontstond een tekort aan arbeiders die ongeschoold, onaangenaam en laag betaald werk wilden doen in de industrie.⁴³ Grote werkgevers probeerden Nederlanders uit noordoostelijke provincies te werven, waar weinig arbeidsaanbod was, maar die waren in het algemeen niet bereid om te verhuizen. Ook lukte het niet om arbeiders in Duitsland en België te werven, want in deze landen waren de eigen werkgevers al op zoek naar arbeiders. Voor bedrijfstakken waarin de perspectieven op langere termijn onzeker waren, bood het werven van arbeidskrachten buiten Nederland de gemakkelijkste oplossing.⁴⁴

De Bondsrepubliek Duitsland was het eerste Europese land dat na de Tweede Wereldoorlog een officiële overeenkomst opstelde ten aanzien van de tijdelijke invoer van buitenlandse arbeidskrachten.⁴⁵ Naar Duits voorbeeld begon ook Nederland met de werving van buitenlandse arbeidskrachten.⁴⁶ Nederland sloot eerst wervingsverdragen met Zuid-Europese landen (Italië, Spanje, Griekenland en Portugal).⁴⁷ Toen het moeilijk werd om voldoende arbeidskrachten in de Zuid-Europese landen te werven, werden er ook arbeiders uit Marokko en Turkije aangetrokken.⁴⁸ In 1964 werd een wervingsakkoord met Turkije gesloten, maar de meeste arbeiders kwamen op eigen gelegenheid, vaak via België en vooral Duitsland, waar de werving in Turkije al eerder op gang was gekomen. Tweederde van de Turkse migranten was afkomstig van het platteland. In 1969 sloot Nederland een wervingsakkoord met Marokko. De meeste Marokkanen die naar Nederland kwamen, waren afkomstig uit het noordelijke Rifgebied, een streek die weinig bestaansmogelijkheden bood.⁴⁹ De aantallen Turken en

⁴³ Obdeijn en Schrover, 2008, p. 265.

⁴⁴ Obdeijn en Schrover 2008, p. 266.

⁴⁵ Minnaard 2008, p. 19.

⁴⁶ Minnaard 2008, p. 20.

⁴⁷ Obdeijn en Schrover, 2008, p.269.

⁴⁸ Obdeijn en Schrover, 2008, p. 284.

⁴⁹ Obdeijn en Schrover, p. 285.

Marokkanen die in Nederland werkzaam waren namen snel toe. Aan het begin werden alleen mannen geworven die ongehuwd waren, maar deze eis werd later losgelaten.⁵⁰

De toen gebruikte term ‘gastarbeiders’ duidde op de tijdelijkheid van hun aanwezigheid. De arbeidsmigranten zagen het als een investering in een betere toekomst in hun land van herkomst. De bedoeling was dat ze zouden terugkeren zodra het contract was afgelopen. Om die reden werd er geen aandacht besteed aan de integratie van de migranten in de gastlanden. Er werd benadrukt dat Nederland geen immigratieland was.⁵¹ Lange tijd is er vastgehouden aan het idee dat de aanwezigheid van deze gastarbeiders slechts tijdelijk was, ook al dachten de werkgevers daar heel anders over.⁵² Zij zagen hun ingewerkte arbeidskrachten niet graag vertrekken, en drongen er vanaf 1962 bij de regering op aan om de regels omtrent contractduur en gezinshereniging soepeler te interpreteren.⁵³

Door een nieuwe economische recessie, die versterkt werd door de oliecrisis, verslechterde de situatie op de arbeidsmarkt. Maar ondanks het feit dat het aantal banen verminderde, ging de werving tussen 1972 en 1974 gewoon door. Pas in 1974 stopte men met het werven van arbeiders in het buitenland.⁵⁴ Intussen verdween in de jaren tachtig het zware en ongeschoolde werk, waarvoor de gastarbeiders in de jaren zestig waren aangetrokken, uit de Nederlandse samenleving. Veel bedrijven waren failliet gegaan, of hadden hun productie geautomatiseerd of naar lagelonenlanden verplaatst. Zo kwamen veel gastarbeiders buiten het arbeidsproces te staan, wat hun integratie niet bevorderde. Zowel de gastarbeiders als hun kinderen kregen vervolgens te maken met discriminatie van de kant van de werkgevers die de voorkeur gaven aan autochtonen.⁵⁵ Ze werden als concurrenten op de arbeidsmarkt gezien. In de publieke opinie in Nederland heerste de opvatting dat voor hen de tijd was gekomen om terug te keren naar hun land van herkomst⁵⁶, maar de realiteit liet echter iets anders zien.

Vanwege nieuwe wettelijke beperkingen was het voor de gastarbeiders niet mogelijk om tijdelijk naar hun land van herkomst terug te keren.⁵⁷ Om het probleem van het achterblijvende gezin op te lossen en vanwege de betere voorzieningen in Nederland besloten veel Turken en Marokkanen om hun gezin naar Nederland te laten

⁵⁰ Obdeijn en Schrover, p. 287.

⁵¹ Minnaard 2008, p.21.

⁵² Obdeijn en Schrover, 2008, p. 267.

⁵³ Obdeijn en Schrover, 2008, p. 287.

⁵⁴ Obdeijn en Schrover 2008, p. 267-268.

⁵⁵ Obdeijn en Schrover, 2008, p. 291.

⁵⁶ Minnaard 2008, p.21

⁵⁷ Minnaard 2008, p.21.

overkomen, ook al waren veel van hen eerst niet van plan om zich definitief in Nederland te vestigen. In de jaren tachtig werden de vestigingseisen voor Turken en Marokkanen aangescherpt en werd er een visumplicht ingevoerd. In de jaren na 1973 nam het aantal gezinsherenigingen sterk toe. Later was legale migratie naar Nederland alleen mogelijk in het kader van gezinsvorming.⁵⁸

III.2 Integratieproces en ‘het multiculturele drama’

Uiteindelijk vestigden de migranten zich voorgoed in Nederland, samen met hun gezin en is de term ‘gastarbeider’ niet langer van toepassing. Tegenwoordig vormen Turken en Marokkanen, met de Surinamers, de grootste groepen migranten.⁵⁹ Als reactie op hun aanwezigheid verscheen in 1983 de *Minderhedennota* met als uitgangspunt de vermindering van hun maatschappelijke achterstand en de integratie in de Nederlandse samenleving, met recht op ontwikkeling en behoud van eigen cultuur.⁶⁰ Er werd uitgegaan van het idee dat de verzuiling een model was voor de geslaagde integratie van de minderheden en dat de versterking van de eigen identiteit van de nieuwkomers tot emancipatie zou leiden.⁶¹

Tijdens de economische crisis werden veel gastarbeiders werkloos of arbeidsongeschikt. Volgens sommige autochtone bewoners van Nederland profiteerden zij te veel van de westerse welvaart. Naarmate de economische situatie verslechterde, veranderde de houding ten aanzien van migranten.⁶² Volgens sommige mensen waren de nakomelingen van migranten verantwoordelijk voor een groot deel van de criminaliteit in Nederland.⁶³

Na de publicatie op 29 januari 2000 van Paul Scheffers artikel in *NRC Handelsblad* onder de titel ‘Het multiculturele drama’ en op 17 februari 2000 het artikel van Paul Schnabel in de *Volkskrant* onder de titel ‘De multiculturele samenleving is een illusie’ ontstond er een debat over het integratiebeleid in Nederland. Beide auteurs bekritiseerden het idee van integratie met behoud van eigen identiteit. Ze wezen op de vorming van een etnische onderklasse. Volgens Scheffer leven mensen in Nederland

⁵⁸ Obdeijn en Schrover 2008, p. 288.

⁵⁹ Obdeijn en Schrover, 2008, p. 284.

⁶⁰ Obdeijn en Schrover, 2008, p. 290.

⁶¹ Obdeijn en Schrover, 2008, p. 291.

⁶² Obdeijn en Schrover, 2008, p. 302.

⁶³ Obdeijn en Schrover, 2008, p. 304.

langs elkaar heen in plaats van een nationale gemeenschap te vormen.⁶⁴ Hij stelt dat migranten afstand zouden moeten nemen van hun eigen tradities om succesvol te integreren in de Nederlandse samenleving. In dit verband citeert hij de Amerikaanse schrijver Norman Podhoretz, zelf een afstammeling van Poolse immigranten, die stelt dat ‘het verwerven van een plaats in een nieuw land meestal ook een verraad van de eigen familiegeschiedenis is.’⁶⁵ De discussie beperkte zich niet tot de pers maar veranderde in een gedramatiseerd multimedia evenement dat een eenzijdig beeld gaf van ‘de verloren generatie van de Nederlandse allochtonen en hun mislukte integratie’.⁶⁶ Dit alles leidde tot een officieel debat in het Nederlandse parlement over de kwestie van ‘het multiculturele drama’, waarin het verzuilingsstelsel en de effecten ervan op de integratie en participatie van etnische minderheden in de Nederlandse samenleving sterk in twijfel werden getrokken.⁶⁷

In hetzelfde jaar publiceerde Peter van der Veer in *De Gids* een artikel onder de titel ‘Nederland bestaat niet meer.’ Hij had een andere mening dan cultuurnationalisten als Scheffer of Bolkestein. Volgens hem had de discussie over de Nederlandse cultuur alleen maar negatieve effecten. In deze discussie ging het niet om het definiëren van de Nederlandse cultuur maar om het afwijzen van andere culturen (en eigenlijk van de islam). In feite was het fictieve gevaar dat moslimmigranten vormden, het onderwerp van de discussie en niet het karakter van de Nederlandse nationale identiteit. Zijn opvattingen hebben echter niet veel aandacht gekregen.⁶⁸

In Nederland, waar men gewend was aan het zuilensysteem, werd de islam vrij gemakkelijk geïnstitutionaliseerd. Aanvankelijk was er in Nederland weinig belangstelling voor het geloof van de gastarbeiders. Voor de nieuwkomers werden gebedsmogelijkheden gecreëerd. Later werden ook subsidies voor de bouw van moskeeën verstrekt.⁶⁹ Maar na de aanslagen van 11 september 2001 in New York en Washington werd de islam de nieuwe vijand.⁷⁰ Er waren gewelddadige incidenten en brandstichtingen in moskeeën en islamitische scholen.⁷¹ Moslims in Nederland werden in plaats van als Marokkaan of Turk nu vaak als moslim-terrorist gezien.⁷²

⁶⁴ Minnaard 2008, p. 29.

⁶⁵ Scheffer 2000.

⁶⁶ Minnaard 2008, p. 30.

⁶⁷ Minnaard 2008, p. 30.

⁶⁸ Minnaard 2008, p. 31.

⁶⁹ Obdeijn en Schrover 2008, p. 301.

⁷⁰ Obdeijn en Schrover 2008, p. 304.

⁷¹ Minnaard 2008, p. 32.

⁷² Obdeijn en Schrover 2008, p. 304.

In die tijd domineerde Pim Fortuyn het politieke debat. Hij stelde zich voor als de stem van de autochtone bevolking. Hij trad op tegen het politieke establishment en verweet Nederlandse politici dat zij niet opkwamen voor de Nederlandse autochtone werkende klasse.⁷³ Hij stond bekend om zijn kritische houding tegenover de islam. Hij pleitte voor meer overtuiging in de verdediging van de eigen cultuur en waarschuwde voor een vijand die zich binnen de grenzen bevindt: ‘de nieuwe Nederlander met islamitische achtergrond’. Vlak voor de verkiezingen, op 6 mei 2002, werd Pim Fortuyn vermoord door een radicale dierenrechtenactivist. De verkiezingen vonden plaats en Fortuyn behaalde een enorme postume overwinning. Maar gebrek aan professionalisme, conflicten binnen de partij en het verlies van de charismatische en autoritaire leider leidden al snel tot de val van Pim Fortuyns partij.⁷⁴

Op 2 november 2004 werd de Nederlandse regisseur Theo van Gogh vermoord. De moordenaar liet een brief achter waarin hij verklaarde dat de in Somalië geboren Nederlandse politica Ayaan Hirsi Ali zijn volgende doel was. Ze was een bekende criticus van de islam en had samen met Van Gogh de korte film *Submission* geproduceerd.⁷⁵ Na de moord, die gepleegd werd door een in Nederland geboren en getogen Marokkaan, en de gebeurtenissen die daarop volgden – brandstichtingen en bedreigingen – was de situatie in Nederland gespannen. Men verbaasde zich over het feit dat dit kon gebeuren in een land met een jarenlang gevoerd beleid van multiculturalisme. Ook aan het buitenland ging dit niet onopgemerkt voorbij.⁷⁶

III.3 Criminaliteit onder Marokkaanse jongeren

De werkloosheid, criminaliteit en schooluitval vormen een groot probleem onder de nakomelingen van de gastarbeiders. Aangezien de hoofdpersonages in de boeken van Hans Sahar in het criminele circuit terechtkomen, besteed ik ook aandacht aan deze kwestie.

Paul Anderson Toussaint volgde twee jaar lang de gebeurtenissen in het stadsdeel Slotervaart in Amsterdam waar veel Marokkanen wonen. In zijn boek *Staatssecretaris of seriecrimineel, het smalle pad van de Marokkaan* probeert hij te achterhalen waarom een aanzienlijk deel van de Marokkaanse jongeren crimineel

⁷³ Minnaard 2008, p. 32.

⁷⁴ Minnaard 2008, p. 33-34.

⁷⁵ Minnaard 2008, p. 34.

⁷⁶ Obdeijn en Schrover 2008, p. 304.

gedrag vertoont. Hij praat regelmatig met jongeren en wat oudere Marokkanen die studeren, werken of vrijwilligerswerk doen en heel ambitieus zijn. Uit de verhalen van zijn gesprekspartners onderscheidt hij een aantal factoren die bepalend zijn voor het kiezen tussen het goede en het slechte pad.

Een belangrijke rol speelt de inzet van de opvoeders. Veel Marokkaanse vaders zijn niet betrokken bij de opvoeding van hun kinderen. Ze spreken vaak geen of slecht Nederlands, gaan niet naar ouderavonden en weten niet hoe hun kinderen op school presteren. Voor vrouwen is het moeilijk om tegen hun man in te gaan en voor hun kinderen op te komen.⁷⁷ Bij veel Marokkanen beperkt de opvoeding zich tot het zorgen dat er thuis eten is, dat er schoongemaakt wordt en dat ze twee maanden met vakantie naar Marokko kunnen gaan. Wat er buiten met hun kinderen gebeurt, is onbelangrijk.⁷⁸ Heel veel jongens groeien op straat op, ze worden door elkaar opgevoed. De straatgroep wordt hun tweede gezin.⁷⁹

Bepalend voor het kiezen tussen het goede en het slechte pad is het geven van een goed voorbeeld. Veel Marokkaanse vaders werken niet. Kinderen groeien op met het idee dat je niet hoeft te werken.⁸⁰ Jongens worden omringd door mannen die soms al decennia niet werken. Rond 1980 werden veel Marokkaanse mannen ontslagen en die grote werkloosheid viel samen met de periode dat de meeste kinderen naar Nederland kwamen. Ze troffen vaders aan die niet werkten en de meesten van hen zijn niet meer aan het werk gegaan.⁸¹

Er is een groot verschil in de opvoeding van kinderen door Marokkaanse en westerse ouders. Dit heeft vaak te maken met de gezinsgrootte. Marokkaanse kinderen moeten hun kamers delen met broers en zussen, in tegenstelling tot hun Nederlandse vriendjes, die meestal een eigen kamer hebben. Ze mogen thuis ook geen vrienden ontvangen. Die verschillen in woonomstandigheden leiden vaak tot frustratie bij kinderen van Marokkaanse afkomst.⁸² Zo worden school en thuis twee gescheiden werelden en de ouders weten niet met wie hun kinderen omgaan.

De sfeer thuis laat ook veel te wensen over. Veel kinderen leven thuis in een enorm gespannen sfeer: als vader thuis is, moet iedereen stil zijn.⁸³ De kinderen hebben

⁷⁷ Andersson Toussaint 2009, p. 56.

⁷⁸ Andersson Toussaint 2009, p. 153.

⁷⁹ Andersson Toussaint 2009, p. 19.

⁸⁰ Andersson Toussaint 2009, p. 56-57.

⁸¹ Andersson Toussaint 2009, p. 151.

⁸² Andersson Toussaint 2009, p. 166.

⁸³ Andersson Toussaint 2009, p. 160.

respect voor hun vader, maar de verhouding met hem is vaak heel afstandelijk.⁸⁴ Omdat er thuis veel kinderen zijn en het altijd druk is, krijgen de kinderen weinig aandacht. Dit leidt ertoe dat ze aandacht op straat gaan zoeken. Daar krijgen ze het gevoel ergens bij te horen.⁸⁵

Ook de wijk waarin men opgroeit speelt een belangrijke rol. Uit het onderzoek van Andersson Toussaint blijkt dat Marokkanen uit provincies en gemengde wijken meer kans hebben om te slagen.⁸⁶ Marokkanen die in zogenaamde concentratiewijken leven, hebben geen contact met andere etnische groepen en sociale klassen.⁸⁷ De autochtone Nederlanders zijn weggetrokken uit deze buurten. In concentratiewijken leven er daarom veel grote gezinnen met een uitkering bij elkaar.⁸⁸

Het gebeurt heel vaak dat de ouders de ogen sluiten voor het gedrag van hun zonen. Ze grijpen niet in als er iets fout gaat. Vaak zijn de ouders afhankelijk van hun kinderen, omdat ze geen of slecht Nederlands spreken, waardoor de traditionele rolverdeling omgekeerd is. Het komt ook voor dat de vaders voor een deel van hun inkomen afhankelijk zijn van het inkomen van hun zonen.⁸⁹

Veel Marokkaanse jongens leven in twee werelden. Thuis, waar de sfeer streng is, gedragen ze zich anders dan op straat, waar ze alles mogen. Ze leven bovendien in een ‘omgekeerde’ wereld waarin iemand die in de gevangenis heeft gezeten meer status krijgt.⁹⁰ Ze staan vaak ook vijandig tegenover de westerse cultuur. Daar zijn de ouders, die een afkeer van de westerse cultuur hebben ontwikkeld, mede verantwoordelijk voor. De visie op de wereld van de ouders wordt bepaald door niet-westerse media.⁹¹ Een deel van de Marokkanen haat Nederlanders, en in hun leven komen ze weinig in aanraking met Nederlanders. Ze gaan nooit naar de binnenstad en groeien in een Marokkaanse wereld op. Ze voelen zich niet betrokken bij de samenleving.⁹² De vijandigheid van Marokkaanse jongeren komt niet alleen door de opvoeding, maar ook door de populaire jongerencultuur, de rap en de hiphop.⁹³

⁸⁴ Andersson Toussaint 2009, p. 133.

⁸⁵ Andersson Toussaint 2009, p. 159.

⁸⁶ Andersson Toussaint 2009, p. 131.

⁸⁷ Andersson Toussaint 2009, p. 61.

⁸⁸ Andersson Toussaint 2009, p. 50-51.

⁸⁹ Andersson Toussaint 2009, p. 158.

⁹⁰ Andersson Toussaint 2009, p. 96.

⁹¹ Andersson Toussaint 2009, p. 51.

⁹² Andersson Toussaint 2009, p. 52.

⁹³ Andersson Toussaint 2009, p. 72.

Eén van de gesprekspartners van Andersson Toussaint merkt op dat Marokkaanse jongens vaak de ‘Wij tegen de rest’- mentaliteit ontwikkelen.⁹⁴ Ze voelen zich slachtoffer en koesteren gevoelens van wrok en afkeer. In zijn artikel ‘Het multiculturele drama’ besteedt Paul Scheffer daar ook aandacht aan. Hij citeert Zohra Acherrat-Stitou, een Marokkaanse psychiater in opleiding die over haar generatiegenoten zegt: ‘Ze zijn boos op de samenleving, die hun ouders zo gebruikt heeft, en boos op de ouders dat ze zich daar niet tegen verzet hebben. Veel Marokkaanse jongeren, valt mij op, voelen zich slachtoffer. Een slachtoffer voelt zich mishandeld, onbegrepen, niet veilig. Ze moeten van die slachtofferrol af om een identiteit te vinden.’⁹⁵

⁹⁴ Andersson Toussaint 2009, p. 123.

⁹⁵ Scheffer 2000.

IV Migrantenliteratuur

IV.1 Opkomst van migrantenliteratuur

Vanaf de zestiende eeuw wordt de Nederlandse cultuur beïnvloed door de aanwezigheid van verschillende nationaliteiten en culturen. De Nederlandse koloniale expansie stimuleerde de groei van literatuur geschreven door de kolonisatoren en bestuurders in het bijzonder in en uit Indonesië, het voormalige Nederlands-Indië. De werken geschreven door Nederlandse, Indo-Europese en Indonesische schrijvers maken deel uit van de hedendaagse nationale literatuur. Het Nederlandse kolonialisme had ook invloed op de ontwikkeling van de literaire productie in het Nederlands van Caribische auteurs. Deze schrijvers verbleven meestal een tijd in Nederland, maar werkten vooral in hun herkomstlanden. Tot deze groep behoren Tip Marugg, Frank Martinus Arion en Cola Debrot. Werken van deze schrijvers zijn vaak niet opgenomen in de Nederlandse literaire canon.⁹⁶

De vestiging van de Nederlandse kolonisten in Zuid Afrika zorgde ook voor literaire werken in het Nederlands en vanaf eind negentiende eeuw voor de literaire productie in het Afrikaans. Ook deze werken maken geen deel uit van de Nederlandse literaire canon of bekleden daarin een marginale plaats. De laatste jaren neemt de interesse in de Afrikaanse literatuur toe. Het gaat met name om de romans van André Brink en de poëzie van Breyten Breytenbach, die kritisch het apartheidssysteem beschouwen, en de gedichten van Ingrid Jonker en Elisabeth Eybers.⁹⁷

Het proces van de migratie uit de ex-koloniën naar Nederland begon na de Eerste Wereldoorlog en nam tijdens de dekolonisatie toe. Het betrof migranten en gerepatrieerden uit verschillende sociale klassen. Onder hen bevond zich een aantal schrijvers met interesse in migrantengemeenschappen en die het contact met het thuisland handhaafden, zoals Tjalie Robinson en Rob Nieuwenhuys uit het voormalige Nederlands-Indië, Frans Lopulalan en Eddy Supusepa uit De Molukken, en Astrid Romer, Ellen Ombre en Edgar Caïro uit Suriname.⁹⁸

Vanaf de jaren tachtig ontstond de nieuwe migrantenliteratuur, die vooral in de jaren negentig zou groeien. Het gaat hier zowel om schrijvers die als volwassenen

⁹⁶ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 28.

⁹⁷ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 28.

⁹⁸ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 28.

geïmmigreerd waren als om de zogenaamde tweede generatie migranten die in een migrantenfamilie geboren werden. Tot de bekendste migrantenschrijvers behoren onder andere Kader Abdolah, die als politiek vluchteling uit Iran kwam, Lulu Wang, die uit China emigreerde, Moses Isegawa uit Uganda, Vamba Sherif, die via Syrië uit Liberia kwam, Fouad Laroui uit Marokko, Ramsey Nasr, geboren in een Nederlands-Palestijnse gezin en Yasmine Allas uit Somalië.⁹⁹ Vooral de werken van ballingenauteurs als Abdolah en Allas werden in de jaren negentig goed ontvangen, terwijl de schrijvers van de oudere generatie Oost-Europese ballingen als Vera Illès, Jana Beranova en Jan Stavinoha, die al eerder voor de communistische repressie vluchtten, nooit echt doorbraken.¹⁰⁰

Van de tweede generatie migrantenauteurs onderscheiden zich de jonge Marokkaanse schrijvers.¹⁰¹ In 1994 debuteerde Mustafa Stitou met *Mijn vormen*, de eerste dichtbundel die in het Nederlands geschreven werd door een auteur die oorspronkelijk uit Marokko kwam. De bundel werd positief ontvangen en prikkelde de nieuwsgierigheid van het publiek naar het werk van schrijvers van buitenlandse afkomst. In de voetsporen van Stitou traden schrijvers als Hans Sahar, Naima el Bezaz, Hafid Bouazza en Abdelkader Benali.¹⁰²

IV. 2 Categorisering van migrantenschrijvers

De tweede generatie migrantenschrijvers deelt een aantal gemeenschappelijke kenmerken. Als kinderen van gastarbeiders zijn ze in twee culturen opgegroeid. Bovendien hebben ze allemaal op jonge leeftijd gedebuteerd. Hans Goedkoop schrijft er het volgende over: ‘Terwijl de meeste Nederlandse schrijvers pas debuten rond hun dertigste, of zelfs ver daarna, duikt onder de tweede generatie allochtonen sinds een jaar of wat de ene schrijver na de andere op die nog maar net, of nog niet eens, meerderjarig is. Hans Sahar was eenentwintig toen zijn eerste boek (de roman *Hoezo bloedmooi*) verscheen. Naima El Bezaz (*De weg naar het noorden*, roman) was twintig en Mustafa Stitou (*Mijn vormen*, poëzie) pas negentien.’¹⁰³ Volgens Ton Anbeek keren er drie elementen steeds terug in de werken van Nederlandse auteurs van Marokkaanse

⁹⁹ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 29.

¹⁰⁰ Buikema en Meijer 2004, p. 12.

¹⁰¹ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 29.

¹⁰² Minaard 2008, p. 63.

¹⁰³ Goedkoop 1996.

afkomst: de vader die nog in het verleden leeft, de jonge generatie die van het geloof valt en de identiteitsproblemen van jongeren die tussen twee culturen leven.¹⁰⁴

Op basis van de genoemde overeenkomsten werden deze auteurs onder één noemer geplaatst. Nederlandstalige literatuur die niet door autochtone auteurs werd geschreven, noemde men vaak ‘allochtone literatuur’ of ‘migrantenliteratuur’. Zulke etiketten trokken aan de ene kant de interesse van mensen en instituties en ondersteunden in het begin de publicatie van nieuwe teksten, maar aan de andere kant kon dit een belemmering vormen voor vrijheid en creativiteit.¹⁰⁵ Daar waren de meeste schrijvers niet blij mee; ze wilden als Nederlandse schrijvers beschouwd worden en weigerden in hetzelfde hokje geplaatst te worden.¹⁰⁶ Minnaard citeert Ayfer Ergün, die zegt dat het begrip allochtone literatuur uitsluitend iets zegt over de herkomst van de auteurs en niet over de inhoud van hun verhalen. De meeste zogenaamde allochtone schrijvers willen zich van dit etiket losmaken en beoordeeld worden op eigen kwaliteiten.¹⁰⁷ Ton Anbeek wijst het etiket ‘allochtone schrijvers’ af in het voordeel van ‘Marokkaans-Nederlandse schrijvers’.¹⁰⁸

Eén van de schrijvers die zich het meest ergerde aan het etiket allochtone schrijver, is Hafid Bouazza. Na het verschijnen van zijn debuutroman *De voeten van Abdullah* zei hij in een interview met NRC Handelsblad: 'Een Franse schrijver is iemand die in het Frans schrijft, een allochtone schrijver is iemand die in het Allochtoons schrijft en een Nederlandse schrijver schrijft in het Nederlands.'¹⁰⁹ Een paar jaar later, na de verschijning van zijn novelle *Momo*, benadrukt hij in een interview met De Volkskrant: ‘ik ben een Nederlandse schrijver, want ik schrijf in de Nederlandse taal en daarom heb ik dezelfde rechten en plichten als welke andere Nederlandse schrijver ook.’¹¹⁰

Opvallend is dat de boeken die volgden op de debuten van deze auteurs veel minder aandacht trokken. Dat was bijvoorbeeld het geval bij het tweede boek van Hans Sahar, *Zoveel liefde* en bij de tweede bundel van Stitou, *Mijn gedichten*. Zelfs het tweede boek van de hooggeprezen Bouazza, *Momo*, werd minder goed ontvangen.¹¹¹ Volgens Anbeek ligt dat niet aan de kwaliteit van het tweede boek maar aan de

¹⁰⁴ Anbeek 1999, p. 337.

¹⁰⁵ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 29.

¹⁰⁶ Minnaard 2008, p. 64.

¹⁰⁷ Minnaard 2009, p. 64.

¹⁰⁸ Minnaard 2008, p. 65.

¹⁰⁹ Etty 1996.

¹¹⁰ Kuipers 1998.

¹¹¹ Anbeek 1999, p. 340-341

overdreven reacties van de recensenten op de debuten. Vanaf het moment dat het nieuwe eraf is, is elke hype snel voorbij.¹¹²

Aangenomen wordt dat migrantenliteratuur alleen over zogenaamde migrantenthema's handelt, maar dat is vaak niet het geval. Veel schrijvers hebben hun thematiek verbreed naarmate hun oeuvre gegroeid is. Anbeek merkt op dat in de tweede bundel van Stitou minder gedichten voorkomen die de twee culturen-problematiek illustreren. Dit geldt ook voor Bouazza's *Momo*. Hij vraagt zich af of deze auteurs zich daarmee niet beroven van hun meest vruchtbare onderwerp. Volgens hem moeten deze auteurs eerlijk beoordeeld worden, wat betekent dat ze vergeleken moeten worden met autochtone leeftijdgenoten als Giphart en Landvreugd.¹¹³

Volgens sommige critici stonden veel buitenlandse schrijvers in het middelpunt van de belangstelling omdat hun werk als 'exotic fruit' werd beschouwd; de literaire waarde van hun teksten stond vaak niet op de eerste plaats.¹¹⁴ Hans Sahar lijkt deze mening te bevestigen. In zijn verhalenbundel *De heimweekaravaan* beschrijft hij in het verhaal 'Hallo allo' een bijeenkomst van vijf Marokkaans-Nederlandse schrijvers. Wanneer de kwestie van de categorisering van migrantenauteurs aan bod komt, zegt hij: 'ik denk dat we geen van allen ooit uitgegeven waren als we geen allo's waren, want er zijn tienduizend mensen in Nederland die schrijven, en daar zitten natuurlijk honderden heel goeie tussen, maar die komen niet aan de bak, en reken maar dat ze jaloers zijn op ons...' ¹¹⁵

Volgens Ponzanesi en Merolla wordt de categorie 'migrantenliteratuur' overbodig als we een beroep doen op een nieuwe globale esthetiek, waarin zowel onderwerpen als verplaatsing en vormen van hybriditeit indicatoren van een nieuwe hedendaagse intellectuele ervaring zijn. Ze merken op dat dit label gebruikt wordt voor schrijvers die thuis zijn in de wereld. Ze kijken kritisch naar de kwestie van thuis en buitenland, van identiteit en taal, van het private en publieke domein.¹¹⁶

Migrantenauteurs hebben een andere kijk op de Nederlandse samenleving. Ze laten de Nederlandse wereld vanuit het kritische en verfrissende perspectief van de buitenlander zien.¹¹⁷ In de inleiding van *Kunsten in beweging 1980-2000* staat dat de afkomst of etnische identiteit slechts één van de vele thema's is die in een kunstwerk

¹¹² Anbeek 1999, p. 341.

¹¹³ Anbeek 1999, p. 342.

¹¹⁴ Minnaard 2008, p. 63.

¹¹⁵ Sahar 2000, p. 52.

¹¹⁶ Ponzanesi en Merolla 2005, p. 4.

¹¹⁷ Minnaard 2008, p. 63.

worden uitgedrukt. Volgens de auteurs ‘bewoont de schrijver de natieloze “republiek der letteren”’.¹¹⁸ Migrantenkunstenaars opereren in bredere dan etnische en nationale verbanden.¹¹⁹ De notie als afkomst wordt overbodig omdat ‘het in de literatuur om het verkennen van het rijk der verbeelding en het rijk van de taal gaat.’¹²⁰

Buikema en Meijer merken ook op dat migrantenauteurs de wereldliteratuur dichterbij brengen. Kader Abdolah haalt bijvoorbeeld de klassieke Perzische literatuur binnen. Hafid Bouazza put uit het zeventiende-eeuwse Nederlands en uit het werk van Borges en Nabokov. Hij heeft ook de *Duizend-en-één-nacht* en de klassiek-Arabische erotische en pornografische literatuur opnieuw vertaald.¹²¹

Migrantenliteratuur is een belangrijk fenomeen in de Nederlandse literatuur en zorgt ongetwijfeld voor een verrijking van de literaire canon. Odile Heynders stelt dat Nederland en de Nederlandse literatuur veranderen. Het gaat niet langer om Nederlandstalige literatuur die gebonden is aan de Nederlandse cultuur. Er is sprake van een literaire en culturele diversiteit. De canon wordt omvangrijker en veelkleuriger omdat allochtone schrijvers een eigen plaats verwerven. In de tijd van globalisering en migratie zijn nationale definities van literatuur niet meer van toepassing, en daarom gebruikt ze de term multiculturele literatuur¹²², een term die naar mijn mening in tegenstelling tot allochtone literatuur geen negatieve connotaties heeft.

¹¹⁸ Buikema en Meijer 2004, p. 3.

¹¹⁹ Buikema en Meijer 2004, p. 13.

¹²⁰ Buikema en Meijer 2004, p. 9.

¹²¹ Buikema en Meijer 2004, p. 12.

¹²² Minnaard 2008, p. 65.

V Hans Sahar

V.1 Biografische informatie over de auteur en receptie van zijn werk

Hans Sahar werd in 1974 in Marokko geboren.¹²³ Hij komt uit een gezin van tien kinderen. Op zijn tweede verhuisde het gezin van Al Hoceima, een stad aan de noordkust van Marokko, naar Den Haag.¹²⁴ Hans Sahar is de schrijversnaam van Farid Boukakar. In 1995 debuteerde hij met zijn eerste roman *Hoezo bloedmooi* waarmee hij de eerste Marokkaanse schrijver was die een boek in het Nederlands schreef.¹²⁵ Op zijn internetpagina lezen we dat hij een schrijversnaam koos die twee culturen vertegenwoordigt: Hans als een oer-Hollandse naam, en Sahar als een naam uit de woestijn.

Over zijn afkomst zegt hij: ‘Je kunt geen afstand nemen van de Marokkaanse cultuur, dat zit in je hart, in je bloed, en dat blijft er altijd zitten. Ik ben een Berber en daar ben ik trots op en tegelijk pas ik me aan aan de Hollandse cultuur.’¹²⁶

Hans Sahar heeft geen makkelijke jeugd gehad. Al op jonge leeftijd kreeg hij te maken met de discriminatie. Door andere kinderen op school werd hij ‘kankerturk’ genoemd.¹²⁷ Hij legt uit dat hij daardoor agressief is geworden. Volgens hem komen veel Marokkaanse jongeren door discriminatie in de criminaliteit terecht.¹²⁸

Net als de hoofdpersonages in zijn boeken belandde Sahar in de gevangenis. Toen hij veertien was, werd hij tot twee jaar veroordeeld. Hij wil niet vertellen waarvoor hij heeft gezeten. Hij zegt het er volgende over: ‘Ik zat niet voor zweetvoeten, dat begrijp je wel. Twee jaar is niet niks. Ik heb het verdiend. Maar het verleden heb ik achter me gelaten. Voor mij is de toekomst belangrijk.’¹²⁹ In de gevangenis begon hij met het opschrijven van verhalen van jongens die hem over hun leven vertelden.¹³⁰ Ook verveling speelde een rol in zijn besluit om te gaan schrijven.¹³¹ In de gevangenis trof hij een Marokkaanse begeleider die hem duidelijk maakte dat hij een keuze moest

¹²³ Lansu 1995.

¹²⁴ Aerden 1995.

¹²⁵ Bakker 2008.

¹²⁶ Bohlmeijer 1995.

¹²⁷ Van Vlerken 1995.

¹²⁷ Van Vlerken 1995.

¹²⁸ Bakker 1995.

¹²⁹ Van Vlerken 1995.

¹³⁰ Bohlmeijer 1995.

¹³¹ Van Vlerken 1995.

maken tussen het goede en het slechte pad.¹³²

Sahar is een schrijver zonder leeservaring. Hij had slechts één boek gelezen: *Oorlogswinter* van Jan Terlouw.¹³³ Over zijn eerste boek zei hij het volgende: ‘Als je nooit gelezen hebt, kun je maar op één manier schrijven: recht vanuit het hart. Ik denk dat het boek de mensen heeft verrast omdat ze dachten van doen te hebben met zo'n afgestudeerde allochtoon die weer iets over hulpverlening had geschreven. En dan krijgen ze ineens een modern boek voorgeschoteld...’¹³⁴

In zijn boeken neemt Sahar geen blad voor de mond. Zijn stijl wordt gekenmerkt door rauw en hard taalgebruik. In een interview met Ellen de Jong zegt hij: ‘Ik schrijf de taal die op straat gebruikt wordt en ik houd met niemand rekening. De meeste jongeren die ik ken en het boek hebben gelezen, liggen constant in een deuk en zeggen: Er is geen andere schrijver die zo schrijft, je moet gewoon met ons omgaan wil je zo kunnen schrijven. Dat is een compliment, want dat betekent dat ik niet verliteraird ben.’¹³⁵

Hoewel het eerste boek van Hans Sahar veel aandacht heeft getrokken en positief werd ontvangen, werd de roman niet geprezen om zijn literaire kwaliteiten. Recensenten waren het erover eens dat het boek literair niet veel voorstelde. Het werd gewaardeerd als een sociologisch document, waardoor we meer te weten konden komen over Marokkaanse jongeren die het criminele pad kiezen. De recensent van De Volkskrant, Arnold Heumakers noemde het boek een ‘document humain’.¹³⁶ Daar is ook zijn collega Gerry van der List mee eens. In zijn artikel schrijft hij: ‘Literair stelt *Hoezo bloedmooi*, dat volgens de achterflap met de snelle beat van een rap-song trefzeker tot op het bot van onze maatschappij snijdt, helaas niet zo veel voor. Als we echter mogen aannemen dat het hier om een realistisch portret gaat, kunnen we er misschien wel wat van opsteken.’¹³⁷ Deze mening wordt ook door Johan Diepstraten bevestigd die zegt dat *Hoezo Bloedmooi* alleen ‘als sociologisch portret van een randcrimineel een interessant boek is.’ Volgens hem is dit boek bestemd voor scholieren die niet van lezen houden. Hij vergelijkt Sahar en zijn generatiegenoot Naima El Bezaz met de tweede generatie migrantenschrijvers uit Indonesië (Ernst Jansz, Alfred Birney) en Suriname en de Antillen (Ellen Ombre, Denis Henriquez, Hermine Landvreugd). Volgens hem hebben Sahar en El Bezaz in tegenstelling tot hun voorgangers weinig in

¹³² Bakker 1995.

¹³³ Bohlmeijer 1995.

¹³⁴ Van Vlerken 1995.

¹³⁵ <http://www.ellendejong.nl/index.php?navlink=3&page=299> (9-01-2014)

¹³⁶ Anbeek 1999, p. 338

¹³⁷ Van der List 1995.

huis. 'Bij vlagen verhelderen ze iets over de zeden en gewoonten uit het vaderland, maar ze zijn eerder gebiologeerd door MTV op de Nederlandse kabel dan door wat er in hun eigenaardige wereld omgaat. Wat het echt betekent om te leven op het snijpunt van twee culturen, blijft bij hen in oppervlakkigheden steken.'¹³⁸

Sommige recensenten zijn van mening dat Hans Sahar wel talent heeft maar dat zijn debuut te vroeg verschenen is. Alle Lansu schrijft in *het Parool*: 'Als het om schrijven gaat moet Sahar nog rijpen, maar op tal van momenten laat hij zien dat hij talent heeft. Hoezo bloedmooi is geen literair meesterwerk (dat zou ook een wonder geweest zijn), maar het is wel een onthullend inkijkje in een belevingswereld die ik nog niet vaak zo dicht op de huid verbeeld heb gezien.'¹³⁹ Deze mening herhaalt Rob van Erkelens in de *Groene Amsterdammer*: 'Het gevoel dat ik overhoud aan Hoezo bloedmooi is dat Hans Sahar waarschijnlijk best talent heeft, maar dit debuut veel te vroeg heeft laten verschijnen. Dat hij wel erg 'in' is, staat vast. Als tweede generatie-Marokkaan zal hij veel aandacht krijgen. Of hij op basis van dit boek als schrijver serieus genomen zal worden, is een andere kwestie.'¹⁴⁰ Bijzonder kritisch was Hans den Hartog Jager in NRC Handelsblad die zich afvroeg 'hoe financieel wanhopig een literaire uitgever moet zijn om zo'n boek op de markt te brengen.'¹⁴¹ Volgens Michel Maas schoven recensenten literaire criteria opzij omdat Sahar een verhaal had. 'En hij was de eerste die het verhaal van de criminele tweede-generatie-allochtoon 'van binnenuit' vertelde. Ook recensenten schoven daarom voor de gelegenheid literaire criteria opzij. Sahar ontbrak in geen enkele talkshow, Sahar stond op alle podia om voor te lezen uit zijn boek.'¹⁴²

De boeken die op het debuut van Hans Sahar volgden, hebben veel minder aandacht getrokken. Het tweede boek *Zoveel liefde* viel helemaal tegen. Peter van Klerken schrijft dat het boek 'ronduit slecht is. Met de nieuwigheid van zijn thematiek en taalgebruik eraf, is Hans Sahar te weinig schrijver om zich staande te kunnen houden.' Hij stelt ook dat Sahar achteraan in de rij van allochtone schrijvers staat.¹⁴³ Over zijn derde boek is bijna niets geschreven. Peter van Klerken merkt op dat sommige stukken van 'De heimweekaravaan' de moeite van het lezen waard zijn. 'Maar inhoudelijk stelt het verder weinig voor. Dat het allemaal snel en kort moet bij Hans

¹³⁸ Diepstraten 1995.

¹³⁹ Lansu 1995.

¹⁴⁰ Van Erkelens 1995.

¹⁴¹ Den Hartog Jager 1995.

¹⁴² Maas, 1996.

¹⁴³ Van Vlerken 1996.

Sahar, oke, dat is blijkbaar zijn stijl. Maar als na lezing van zo'n verhaal het gevoel rest dat er veel meer in had gezeten, dan is dat toch teleurstellend.'¹⁴⁴ Ook het laatste boek van Sahar, *De gebroeders Boetkaboet* heeft weinig aandacht getrokken.

¹⁴⁴ Van Vlerken 2000.

VI Analyse van het werk

VI.1 Hoezo Bloedmooi

VI.1.1 Korte samenvatting

De roman *Hoezo Bloedmooi* is het debuut van de toen 21-jarige Hans Sahar. Abi, de hoofdpersoon is een Marokkaanse jongen van 19 jaar oud. Hij woont in de Haagse Schilderswijk en zit nog op school. In zijn vrije tijd hangt hij een beetje rond in de snackbar of op het schoolpleintje. Abi houdt zijn school- en privéleven gescheiden. Hij leeft in twee werelden. Thuis is er de Marokkaanse wereld, buiten de harde werkelijkheid. Zijn vader is een streng gelovige moslim terwijl Abi kritisch tegenover de islam staat. Abi is een heethoofd, '[...] hij had altijd nieuwe kicks nodig. Altijd op het randje van de maatschappij.'¹⁴⁵ Hij komt vaak in aanraking met de politie. Ondanks dat hij pas 19 jaar oud is, heeft hij al twee jaar in een jeugdgevangenis gezeten nadat hij een jongen had neergestoken die zijn broertje bedreigde.

Abi heeft geen respect voor meisjes, '[...] die je zo het bed in lult [...] Als zo'n meisje met allerlei jongens gaat, dan is ze voor hem eigenlijk een hoer.'¹⁴⁶ Hij is verliefd op een Marokkaans meisje, Samira, dat in België woont. De liefde is wederzijds. Helaas wordt Samira door haar ouders uitgehuwelijkt aan een 'illegale klojo uit de woestijn'¹⁴⁷ om een verblijfsvergunning voor hem te verkrijgen.

De hoofdpersoon heeft veel schulden. Er komen steeds verhoogde bekeuringen, zijn lesgeld is niet betaald, zelfs zijn paspoort heeft hij beleend in een coffeeshop en zijn bankrekening staat duizend gulden in het rood. Om aan geld te komen plaatst hij een advertentie in de krant voor vrouwen die door hem verwend willen worden. Het liefst zou hij iemand willen vinden die hem zou kunnen sponsoren. Vervolgens biedt hij zichzelf aan aan homoseksuelen. Zo ontmoet hij Vic, een antiquair, die hem probeert te helpen. Uiteindelijk verwerpt hij ook stiekem diens vrouw. Vic laat hem in zijn winkel werken en alles lijkt de goede kant op te gaan. Abi wil veranderen en een toekomst opbouwen, maar dan verpest hij alles weer en berooft hij zijn weldoener.

¹⁴⁵ Sahar 1995, p. 15.

¹⁴⁶ Sahar 1995, p. 33.

¹⁴⁷ Sahar 1995, p. 23.

VI.1.2 Analyse

VI.1.2.1 Hybriditeit

Ondanks het feit dat Abi zelfverzekerd lijkt te zijn en stoer overkomt, voelt hij zich eenzaam. Hij heeft geen steun en geen echte vrienden. Ook zijn ouders begrijpen hem niet. Hij wordt gekenmerkt door hybriditeit. Als hybride persoon maakt hij deel uit van twee culturen. ‘Marokkaans met een beetje Hollands. Als een losse bijlage hing hij erbij, zat hij ertussen.’¹⁴⁸ Hij zet zich af tegen de twee werelden waarin hij moet leven. Hij is in Nederland opgegroeid, maar voelt zich hier niet thuis: ‘Je zit in een land waar je niet thuishoort. Je bloed stroomt te snel voor dit kouwe kikkerland.’¹⁴⁹ Hij weigert zich aan te passen. ‘Ik laat me niet verkazen’¹⁵⁰, zegt hij. Hoewel hij trots is op zijn Marokkaanse afkomst – ‘Een Marokkaanse jongen is geen softie, want je hebt je trots, je eer’.¹⁵¹ – associeert hij zich evenmin met de Marokkaanse cultuur. Hij wil niet terug naar Marokko: ‘Bij mij thuis staan ze met een poot in Marokko en met een hier, maar ik sta met allebei m’n poten hier.’¹⁵² Naarmate we hem beter leren kennen, zien we dat hij worstelt met zijn identiteit. ‘Wie ben je eigenlijk? Wat ben je eigenlijk?’¹⁵³, vraagt hij zich af.

Voor een migrant is het lastig om ergens bij te horen. Abi zit ingeklemd tussen twee culturen, waardoor hij zich nergens thuis voelt en ongelukkig wordt. Hij is op zoek naar zijn plek in de Nederlandse samenleving maar doet weinig om zich aan te passen. Hij vraagt zich zelf af hoe het mogelijk is om in twee culturen te leven: ‘Maar hoe kon Abi in twee werelden leven? Hij voelde zich eenzaam. Net zo erg als toen hij in de bak zat. Niet aan denken. Maar hij moest eraan denken. Eenzaam, verdomde eenzaam, down, maar toch vol agressie, wrok, wat was het?’¹⁵⁴ In het hoofdstuk over de theorie heb ik vermeld dat de hybriditeit tot positieve en negatieve effecten kan leiden. Abi ervaart zijn hybriditeit negatief. Hybriditeit leidt in zijn geval tot vervreemding.

¹⁴⁸ Sahar 1995, p. 126.

¹⁴⁹ Sahar 1995, p. 57.

¹⁵⁰ Sahar 1995, p. 108.

¹⁵¹ Sahar 1995, p. 53.

¹⁵² Sahar 1995, p. 103.

¹⁵³ Sahar 1995, p. 57.

¹⁵⁴ Sahar 1995, p. 40.

Omdat hij zich niet kan vinden in de westerse samenleving en zich evenmin thuis voelt bij zijn ouders, probeert hij zijn problemen te verdringen door een heftig leven. Het resultaat ervan is dat hij ontspoot.

VI.1.2.2 Het land van aankomst en het land van herkomst

In hoofdstuk II heb ik vermeld dat migranten vaak een geïdealiseerd beeld van hun land van herkomst hebben dat ver van de realiteit ligt. Dit bevestigt ook Abi, die niet kan wachten tot zijn vakantie in Marokko. Marokko is voor hem een plaats waarin hij aan de werkelijkheid kan ontsnappen en waar hij mooie herinneringen aan heeft. Daar hoeft hij zich geen zorgen te maken om zijn schulden en problemen in Nederland. Hij wil ‘alles en iedereen achter zich laten’.¹⁵⁵ Hij stelt Marokko voor als een zorgeloos land waarin hij gelukkig is: ‘Voordat hij in slaap viel, dacht hij aan die vorige vakantie toen ze ze met z’n allen naar Marokko waren geweest. ‘Wat een geluk! Het gevoel dat je thuiskomt, dat je welkom bent, dat je gelijk bent aan alle anderen, dat niemand vuile kankerturk tegen je zegt. Elke dag naar het strand en de haven met alle bars. Zoveel zon en warmte.’¹⁵⁶ Helaas komen er weinig flashbacks voor van de tijd die hij doorgebracht had in Marokko. We komen niet te weten hoe hij daar door zijn landgenoten werd ontvangen en wat zijn reactie daarop was.

In tegenstelling tot Marokko wordt Nederland negatief voorgesteld als ‘het kouwe kikkerland’ waar mensen racistisch zijn en waar de politie het alleen maar op buitenlanders gemunt heeft .

VI.1.2.3 Verschillen tussen de eerste en tweede generatie migranten

Ondanks het feit dat de ouders van Abi geen grote rol spelen in het boek, komen de verschillen tussen de eerste en de tweede generatie migranten sterk naar voren. Abi komt uit een typisch gastarbeidersgezin. Zijn moeder werkt niet en zijn vader heeft een uitkering. Ze leven in een klein huis in een achterstandsbuurt. ‘Twee kleine, schuine slaapkamers met vier kinderen in de ene en vijf in de andere, en hij op dat vlierinkje, ’s winters stervenskoud, ’s zomers bloedheet.’¹⁵⁷ De vader is de baas thuis en de moeder

¹⁵⁵ Sahar 1995, p. 121.

¹⁵⁶ Sahar 1995, p. 117.

¹⁵⁷ Sahar 1995, p. 55.

moet hem gehoorzamen. Ali verwijt haar dat ze nooit voor hem opkwam. Opmerkelijk is dat de situatie in het huis van Abi lijkt op die van veel Marokkaanse gezinnen die in de publicatie van Andersson Toussaint worden besproken.

De ouders van Abi behoren tot de generatie waarin het geloof een belangrijke rol speelt in het leven. Dit wordt goed geïllustreerd door het volgende fragment: ‘Oerr. Dat woord liet pa vaak vallen, om zijn naam eer aan te doen: Mohammed. En dan wist je al dat hij weer op de vrome toer was [...] Maar zodra hij zijn *bedea* aantrok, was hij weer helemaal de eerbiedwaardige toegewijde moslim; hij bad vijf keer per dag, volgens de voorschriften, en hij zat vaak *soerah*’s te prevelen uit de koran’.¹⁵⁸ De ouders van Abi hebben een sterke band met het land van herkomst al zullen ze daar nooit terugkeren. Toch leven ze nog in de Marokkaanse wereld. Het volgende fragment geeft die situatie goed weer: ‘En wat wist zijn vader nou van het leven in Holland? Na al die jaren nog niks. Die leefde nog in het verleden, in Marokko, en liep in zijn lange *bedea* alsof hij zo uit de woestijn kwam.’ Geen gezicht, maar toch schaamde Abi zich er niet echt voor. En altijd ging die ouwe naar de moskee, en hij prevelde en bad de hele dag. Niks tegen, naar toch raar. Het was gewoon een andere wereld.¹⁵⁹

Bij Abi ligt dat anders. Hij is in Nederland opgegroeid en heeft een minder sterke band met het land van oorsprong. Ook staat het geloof bij hem niet op de eerste plaats.

VI.1.2.4 Godsdienst

De houding van Abi tegenover de islam is dubbelzinnig. Hij bidt niet en gaat niet naar de moskee. ‘Zijn religie was de muziek, dat raakte zijn oerr.’¹⁶⁰, zegt hij. Hij doet alles wat door zijn godsdienst verboden is. Hij heeft zelfs ingebroken in de moskee en een geldbus gestolen. Toch is hij niet helemaal los van de islam. Hij wordt gekweld door de diefstal. Later probeert hij dit goed te maken en stuurt hij zijn broertje Omar naar de moskee om voor hem geld in het geldbakje te gooien. Ook kan hij het gevoel dat er een vloek op hem rust niet negeren. Volgens zijn vader is hij een ongelukskind en deze gedachte blijft hem de hele tijd achtervolgen. Hij geeft als offer om de vloek te bezweren geld voor de huur aan een vrouw die hij onderweg naar huis tegenkomt. Hij

¹⁵⁸ Sahar 1995, p. 71.

¹⁵⁹ Sahar 1995, p. 40.

¹⁶⁰ Sahar 1995, p. 71.

bevestigt ook dat hij als moslim is opgevoed en dat blijft. Wanneer een vriend hem verwijt dat hij nooit bidt en vast, antwoordt hij: 'Je kan toch geloven ook al doe je die dingen niet ...als je eenmaal daarin opgevoed ben, nou dan hoor je d'r gewoon bij, of je wil of niet.'¹⁶¹ Hij komt ook op voor zijn geloof: 'Als moslim wil je toch niet dat ze een negatief beeld krijgen, die anderen, en je wilt niet dat ze spotten.'¹⁶² Dit bevestigt de stelling van Scheffer, beschreven in hoofdstuk II, die concludeert dat moslims het moeilijk hebben met kritiek op hun geloof. Ook al leeft Abi de wetten van de islam niet na, het geloof van zijn ouders zit diep in hem verankerd.

VI.1.2.5 Discriminatie

Racisme en discriminatie zijn overal in het boek aanwezig. In het theoretische hoofdstuk heb ik verwezen naar de theorie van Ponzanesi en Merolla die concluderen dat migranten vaak als de Ander worden gezien die hier niet thuis hoort. Daar is Abi erg gevoelig ervoor. Volgens hem is hij voortdurend slachtoffer van discriminatie, terwijl dat vaak niet het geval is. Wanneer hij de weg in Antwerpen wil vragen, en een vrouw wegloopt, denkt hij gelijk dat ze niks met buitenlanders te maken wil hebben. Als er in een kroeg geen bier is, beschouwt hij dit als een teken van het racisme: 'Een café zonder bier bestaat niet, weer racisme dus.'¹⁶³ Ook neemt hij de slachtofferrol aan in zijn houding tegenover de overheid. Naar zijn mening wordt hij onderdrukt door discriminerende politiemannen die alleen buitenlanders willen arresteren. 'Net als met de buitenlanders in Nederland, precies zo, altijd het mikpunt, ze moeten je altijd hebben, en dan zit je ineens in zo'n bak. Tegen die dreiging en vijandschap van hun moet je vechten, anders schieten ze je verrot.'¹⁶⁴ De veronderstelling dat hij gediscrimineerd wordt, wekt in hem een gevoel van afkeer van de westerse samenleving op. Hoewel hij in Nederland opgegroeid is, wordt hij nog steeds als buitenlander beschouwd en ziet hij dagelijks bewijzen '[...] dat een buitenlander altijd een buitenlander blijft voor die kaaskoppen'¹⁶⁵

Aan de andere kant wordt er ook in de groep van Abi gediscrimineerd. Er worden beledigende moppen verteld over mensen van andere afkomst. Abi heeft een

¹⁶¹ Sahar 1995, p. 77.

¹⁶² Sahar 1995, p. 77.

¹⁶³ Sahar 1995, p. 24.

¹⁶⁴ Sahar 1995, p. 51.

¹⁶⁵ Sahar 1995, p. 85.

cynische kijk op de Nederlanders die door hem ‘cheeses’, ‘kaaskoppen’ of ‘softies’ worden genoemd. Dit sluit aan bij de theorie van Scheffer, zoals beschreven in hoofdstuk II, die concludeert dat er ook in migrantengemeenschappen wordt gediscrimineerd.

VI.1.2.6 Conclusie

De hybriditeit heeft een grote invloed op het leven van Abi. De hoofdpersoon leeft tussen twee culturen wat verwarring met zich meebrengt. Zijn dubbele achtergrond is er verantwoordelijk voor dat hij met zijn identiteit worstelt. Het zit hem dwars dat hij in Nederland als buitenlander wordt beschouwd, maar hij wil niet assimileren. Aan de andere kant wil hij ook niet terug naar Marokko. Hij zit ingeklemd tussen twee culturen waarvan geen van beide zijn eigen lijkt te zijn. Ook al heeft hij meer binding met Nederland dan met Marokko, toch verlangt hij naar het vaderland van zijn ouders. In het tweede hoofdstuk is al opgemerkt dat het vastklampen aan de cultuur van het land van herkomst van de ouders een belemmering kan vormen voor de integratie in de Nederlandse samenleving. Dit is bij Abi het geval.

Als kind van een gastarbeider heeft Abi het moeilijker dan zijn autochtone leeftijdsgenoten. Hij komt uit een groot gezin en kan niet op voldoende steun en aandacht van zijn ouders rekenen. Zijn ouders leven nog in het verleden. Ze zijn zich niet bewust van de problemen waarmee Abi te kampen heeft. Hun band met het land van herkomst is sterker dan die van Abi.

Door de discriminatie die hij ervaart, is hij keihard geworden. Omdat hij geen plaats in de Nederlandse maatschappij kan vinden, blijft hij op het slechte pad.

VI.2. Zoveel liefde

VI.2.1 Korte samenvatting

In het tweede boek van Hans Sahar staat ook een jonge Haagse Marokkaan centraal. De auteur neemt ons mee in de wereld van de Haagse straatbendes en geeft ons een kijkje in het leven van een Marokkaanse jongen.

De hoofdpersoon, Rash gaat op kamers wonen in de Haagse Schilderswijk, waar hij een nieuw leven wil beginnen. Tot dan toe woonde hij in een huis vol drukte, in een gezin met tien kinderen. Hij huurt een kamer in een studentenflat die hij met vijf andere huurders deelt: Franky, een skinhead die drugs verkoopt, Erica, een christelijk meisje, Ibo, een Marokkaanse crimineel en Willems, een werkloze, die ze de filosoof noemen. Rash leidt een dubbelleven. Hij volgt een MEAO opleiding en loopt stage bij een makelaarskantoor waar hij zich netjes moet gedragen en goed gekleed moet zijn. Zijn andere gezicht laat hij zien tijdens de ontmoetingen met de leden van zijn straatbende. Door de verhuizing en stage probeert hij zijn leven op de rails te zetten. Hij heeft al twee jaar vastgezeten omdat hij een rechercheur in zijn ouderlijke huis had geslagen die weigerde zijn schoenen uit te doen. Hij wil niet weer in het criminele circuit terechtkomen. Toch lukt het hem niet. Hij kan het bendeleven met *de Crew* niet aan de kant zetten en neemt nog steeds deel aan feesten en vechtpartijen. Hij voelt zich thuis in de *Twilight Zone*, het clubhuis van de bende. Daar maakt het niet uit waar iemand vandaan komt. 'Maar nu was je allemaal solidair, en het had voor hem nooit uitgemaakt of het Turken waren of Antillianen of wat ook, want hier was geen verschil. Geen groep van één soort maar van iedereen.'¹⁶⁶ Hij is zich er bewust van dat hij een keuze moet maken. 'De keus ging tussen: het leven met zijn vrienden zoals hij het jarenlang had gekend, en waar hij helemaal bij hoorde, of een leven dat hem absoluut niet aantrok, een baan, een kantoor, zonder dat er ooit wat te beleven viel.'¹⁶⁷ We komen niet te weten waarop zijn keuze valt. Het boek eindigt als hij op vakantie in Zeeland een meisje uit Nijmegen ontmoet op wie hij verliefd wordt.

VI.2.2 Analyse

¹⁶⁶ Sahar 1996, p. 76.

¹⁶⁷ Sahar 1996, p. 99.

VI.2.2.1 Hybriditeit

Net als Abi maakt Rash deel uit van twee culturen. Hij heeft zich losgemaakt van zijn ouders en probeert zijn leven op de rails te zetten. Ondanks dat Rash veel vrienden heeft, is hij met niemand vertrouwelijk. Net als Abi weigert ook hij om zich helemaal aan te passen. ‘We moeten zorgen dat we niet te veel verhollandsen’¹⁶⁸, zegt hij. Hij worstelt met zijn identiteit en is steeds op zoek naar zichzelf. Hij leeft tussen twee werelden en moet zich er mee weten te redden. Hij zit vol gevoelens van eenzaamheid en onzekerheid. Toch lijkt hij zich meer aangepast te hebben aan de Nederlandse samenleving dan Abi. Hij heeft Nederlandse vrienden en voelt zich hier thuis. Maar hij vergeet zijn Marokkaanse afkomst niet, zoals blijkt uit het volgende fragment: ‘Als hij die witte velden en bomen zag dan voelde hij zich altijd meer Marokkaans dan gewoonlijk, minder Hollander.’ Hij voelt zich verbonden met andere Marokkanen en accepteert zijn huisgenoot Ibo, die een appeltje met de leider van zijn bende, Ronnie, te schillen heeft, alleen vanwege zijn Marokkaanse afkomst. Het gedrag van Rash bevestigt de stelling van Homi Bhabha, beschreven in hoofdstuk II, dat hybriditeit niet een kwestie van ‘of-of- is maar ‘en-en’.

VI.2.2.2 Het land van aankomst en het land van herkomst

In het boek komen weinig herinneringen aan het leven in Marokko voor. Toch vergelijkt Rash in bepaalde situaties zijn herkomstland met Nederland. Als een hond van een collega op zijn werk doodgaat, verbaast hij zich dat men zich daar zo druk over kan maken. ‘Dat zo’n teef zich zo druk maakt over een schijthondje, daar begrijp je toch niks van. In Marokko komt een hond niet eens het huis binnen, ze zijn alleen voor de bewaking, meer niet, geen troeteldieren, geen schoothondjes, geen kattenlikkertjes.’¹⁶⁹ Ook de woonomstandigheden zijn volgens hem beter in Marokko dan in Nederland. In Nederland moet je veel betalen om een kamer te huren. In Marokko is dat totaal anders: ‘In Marokko, daar leef je per dag, zonder te veel vooruit te kijken, en als het zover is bouw je je eigen huis. Maar hier kan dat niet. Ze zouden veel van Marokko kunnen

¹⁶⁸ Sahar 1996, p. 25.

¹⁶⁹ Sahar 1996, p. 30.

leren wat dat betreft.¹⁷⁰ Er komen ook verschillen in opvoeding tussen Marokkaanse en Nederlandse kinderen aan bod. Rash is blij dat hij niet zo ‘soft is als een Hollandse jongen, een papkindje, een moederskindje.’¹⁷¹ In hoofdstuk II heb ik vermeld dat het land van herkomst vaak niet objectief wordt beschouwd door migranten, en dit is ook bij Rash het geval.

VI.2.2.3 Verschillen tussen de eerste en tweede generatie migranten

We komen niet veel te weten over de familie van Rash. Hij komt uit een gezin met veel kinderen en zijn vader werkt al twintig jaar bij dezelfde werkgever. Hij heeft respect voor zijn ouders en wil dat ze ooit trots op hem zijn. Hij denkt vaak aan zijn moeder en heeft medelijden met haar. Ze wordt door zijn broers en vader, die altijd partij voor de kinderen kiest, niet gerespecteerd. Volgens Rash leven en denken zijn ouders nog helemaal zoals in Marokko.

VI.2.2.4 Godsdienst

In het boek komt de islam niet veel aan bod. Rash is niet bezig met het geloof van zijn ouders. Op de vraag van Erica of hij moslim is, vertelt hij: ‘Ja, maar niet fundamentalistisch hoor.’¹⁷² En of hij in het verbod op seks voor het trouwen gelooft: ‘Nee, niet echt nee, kijk we leven in Holland.’¹⁷³ Ook is Koran voor hem te dik om te lezen. In de gevangenis probeerde hij een uitweg bij Allah te zoeken, maar er kwam niks van terecht: ‘En wat zei Allah? Je zoekt het zelf maar uit. Niks dus.’¹⁷⁴ Hier verschilt hij van Abi. Ondanks dat de hoofdpersonage in *Hoezo bloedmooi* van het geloof valt, is hij constant bang dat hij door Allah gestraft zal worden voor zijn daden. Rash denkt er niet aan. Wel heeft hij thuis respect voor andere godsdiensten gekregen.

VI.2.2.5 Discriminatie

¹⁷⁰ Sahar 1996, p. 65.

¹⁷¹ Sahar 1996, p. 17.

¹⁷² Sahar 1996, p. 14.

¹⁷³ Sahar 1996, p. 14.

¹⁷⁴ Sahar 1996, p. 93.

Rash worstelt met problemen die de meeste buitenlanders in Nederland hebben. Hij heeft moeite een woning te huren omdat hij een buitenlander is. ‘De huisbaas had hij eerst wel tof gevonden omdat hij hier terechtkon, terwijl andere adressen aan de telefoon heel aardig deden maar zodra ze zagen dat hij een buitenlander was hadden ze kutsmoesjes en ging het ineens niet door. De huisbaas was zelf een allo, vandaar.’¹⁷⁵ Hoewel hij in Nederland opgegroeid is, wordt hij niet helemaal geaccepteerd door de samenleving. Dit sluit aan bij de theorie van Minnaard, besproken in hoofdstuk II, die stelt dat migranten, die als icoon van onze snel veranderende wereld functioneren, als een bedreiging kunnen worden gezien voor de sociale orde en stabiliteit. Zoals ik in het theoretische hoofdstuk heb vermeld, worden migranten vaak als de Ander gezien die hier niet thuis hoort.

Rash heeft een andere houding tegenover discriminatie dan Abi. Volgens hem hangt veel van jezelf af. ‘we laten ons niet discrimineren, maar we moeten onszelf ook niet discrimineren. Dat doen we vaak, weet je dat? [...] vroeger wilde ik zelf ook liever blank worden. Dan discrimineer je jezelf.’¹⁷⁶ Hij staat niet zo vijandig tegenover mensen van een andere afkomst als Abi. In zijn straatbende zijn er veel mensen van verschillende nationaliteiten.

VI.2.2.6 Conclusie

Als hybride persoon voelt Rash zich enerzijds Nederlands, anderzijds beklemtoont hij zijn Marokkaanse afkomst. Aangezien hij tussen twee werelden leeft, is het voor hem moeilijk om een eigen identiteit te vinden. Net als Abi komt hij uit een gezin met veel kinderen waardoor hij niet dezelfde kansen heeft als de meeste van zijn autochtone leeftijdsgenoten. Hij wil zich aanpassen en loopt stage bij een makelaarskantoor. Aan de ene kant wil hij integreren en is hij op de goede weg om zijn criminele verleden achter zich te laten, aan de andere kant spreekt het leven dat hij met zijn bendeleden leidde, hem erg aan. Deze hybriditeit zorgt ervoor dat hij moeite heeft om een keuze te maken.

¹⁷⁵ Sahar 1996, p. 64.

¹⁷⁶ Sahar 1996, p. 70.

VI.3. De heimweekaravaan

VI.3.1 Korte samenvatting

De heimweekaravaan van Hans Sahar bevat twaalf korte verhalen waarvan zes in opdracht geschreven zijn en eerder gepubliceerd werden. In zijn boek snijdt Sahar tal van onderwerpen aan: het leven tussen twee culturen, heimwee, de trots van de eerste generatie gastarbeiders, uithuwelijking en agressie tegen de politie. Ik zal me op vijf verhalen concentreren die relevant zijn voor mijn onderzoek. Ik heb die verhalen gekozen waarin de kwestie van hybriditeit, het land van aankomst en het land van herkomst, de verschillen tussen de eerste en de tweede generatie migranten, discriminatie en godsdienst het sterkst naar voren komen.

Het eerste verhaal ‘De onbekende ammedoeker’ geeft een kritisch beeld van geëmigreerde Marokkanen tijdens hun vakantie in Marokko. De auteur laat zien hoe ze vanuit het perspectief van de ‘thuisblijvers’ worden gezien. Het titelverhaal ‘De heimweekaravaan’ gaat over een Marokkaans gezin dat in de zomer met de auto naar Marokko gaat. Hoe dichterbij ze bij Marokko zijn, hoe meer Marokkanen ze onderweg tegenkomen. Ze trekken in een karavaan richting hun land van oorsprong. In het verhaal ‘Hallo allo’ beschrijft de auteur een bijeenkomst van ‘vijf jonge Marokkaanse Nederlandse schrijvers. Tweede generatie, allemaal hier opgegroeid.’¹⁷⁷ Hans Sahar is jarig en hoewel Berbers geen verjaardagen vieren, geeft hij een feestje, waarop hij zijn collega’s, de Nederlands-Marokkaanse romanschrijvers Abdelkader Benali, Hafid Bouazza, Naima El Bezaz en de dichter Mustafa Stitou, uitnodigt. Het verhaal ‘In naam der koningin’ gaat over drie eerste generatie Marokkanen die een dwangbevel dat verstuurd is ‘in naam der koningin’ letterlijk interpreteren. In het laatste verhaal, ‘Het oranje gevoel’, verklaart Sahar zijn bewondering voor koningin Beatrix en zijn liefde aan Nederland.

VI.3.2 Analyse

VI.3.2.1 Hybriditeit

¹⁷⁷ Sahar 2000, p. 43.

In het theoretische hoofdstuk heb ik vermeld dat hybriditeit ook tot positieve effecten kan leiden. In tegenstelling tot de hoofdpersonages in *Hoezo Bloedmooi* en *Zoveel liefde* ervaart Hans Sahar in het autobiografische verhaal het ‘Oranje gevoel’ zijn hybriditeit positief. Uit de volgende zin blijkt dat hij deel uitmaakt van twee culturen. ‘Ik hoor er thuis, ook al verlang ik vaak naar Marokko, en dat zal altijd zo blijven.’¹⁷⁸ Hij associeert zich met twee culturen en heeft zijn hybriditeit geaccepteerd. Hij weet dat hij in Nederland thuishoort en dat hij ondanks veel cultuurverschillen van dit land houdt. Hij heeft zich aangepast, hij viert de nationale feestdagen en beschouwt koningin Beatrix als zijn eigen vorst.

Ook in het verhaal ‘Hallo allo’ is er sprake van hybriditeit die positief wordt ervaren. De vijf Marokkaans-Nederlandse schrijvers zijn in Marokko geboren en op jonge leeftijd naar Nederlands verhuisd. De dubbele achtergrond wordt door hen als verrijking gezien. Ze kunnen als voorbeeld dienen van de succesvolle integratie in de Nederlandse samenleving. Hans Sahar heeft voor zijn gasten gekookt en ze krijgen couscous met kaas voorgeschoteld, een gerecht dat hun integratie symboliseert. ‘Ik dacht: dat is symbolisch voor ons, voor de integratie, snap je, Marokko en Nederland, goed toch.’¹⁷⁹

VI.3.2.2 Het land van aankomst en het land van herkomst

Vervreemding is één van de effecten van migratie. Zoals ik in hoofdstuk II heb vermeld, is het voor de migrant lastig om ergens bij te horen. Migranten voelen zich niet thuis in het land van aankomst en worden tegelijkertijd vervreemd van hun land van oorsprong. In het theoretische hoofdstuk heb ik verwezen naar de stelling van Scheffer die zegt dat migranten onbewust veranderen door het verblijf in het buitenland en dat ze tijdens vakantie in hun land van oorsprong door de ingezetenen als toeristen worden beschouwd. Deze situatie wordt in het verhaal ‘De onbekende ammedoeker’ goed weergegeven. Sahar laat zien hoe de geëmigreerde Marokkanen door hun landgenoten worden gezien. Sadik, de vaste gast van het plaatselijke koffiehuis zegt over zijn terugkerende landgenoten: ‘Kijk nou toch weer hier op straat, zie je die mannen in die korte broeken daar, nou dat is nou precies wat ik bedoel. Hier loopt niemand er zo bij maar als ze in Olanda werken en wonen, en dan met vakantie hier terugkomen in hun

¹⁷⁸ Sahar 2000, p. 111.

¹⁷⁹ Sahar 2000, p. 51.

oude geboorteplaats, dan hangen ze de toerist uit. Kijk, bij het stoplicht staan ze ook, die Mercedessen en die BMW's, [...], ze hebben vaak het geld geleend om met zo'n auto hier rond te kunnen rijden en de mensen gek te maken, en daar in Olanda lopen ze de poten uit hun lijf voor hun baas en kauwen ze op oud brood.'¹⁸⁰ Hij ergert zich er groen en geel aan dat door hun komst in de zomer alles duurder wordt. 'Alles wordt hier altijd duurder in de zomer als de overkanterers komen, uit Europa hierheen terug. Ze strooien met geld en we zijn de dupe.'¹⁸¹ In de ogen van Sadik veranderen zijn landgenoten door het leven in Europa: 'Ze gaan hier weg als gewone mensen, naar de overkant, maar ze komen terug als heel andere mensen, verpest door het geld en de luxe en zo'.¹⁸² Na de emigratie worden de Marokkanen door hun achtergebleven landgenoten niet meer als echte Marokkanen beschouwd. Ze worden in hun vaderland als vreemden gezien en door de 'thuisblijvers' vaak 'overkanterers' genoemd.

In het titelverhaal wordt Marokko door de ogen van een tweede generatie Marokkaan gezien. Terwijl Hassan in Nederland niet aan Marokko denkt, wekken de herinneringen aan zijn land van oorsprong zijn heimwee op: 'Has dacht weer aan Marokko. De bruiloften die in de zomer overal gevierd worden en waar je zomaar allemaal aan meedoet. De heerlijke kruidige geuren van de soep. Het vlees dat tien keer lekkerder smaakt omdat er geen chemische troep in zit. Elke dag je eigen taal spreken, niet meer omschakelen, niet meer overschakelen.'¹⁸³ In de herinneringen van Has wordt Marokko geïdealiseerd. Hij mist de sfeer in dit land, de verhalen die er verteld worden en het eten dat in Marokko beter smaakt dan in Nederland. Hij stelt zich zijn komst in Marokko voor: 'Ze zouden alles in geuren en kleuren vertellen, en dan voelden ze zich zoveel beter dan in de Beatrixstraat die ze nu achter zich hadden gelaten. En zoals Has het hele jaar niet aan Marokko dacht, zo zou hij nu niet meer aan Holland denken. Nu was hij al in Marokko met zijn gedachten en gevoelens.'¹⁸⁴ Deze tekstfragmenten illustreren wat ik in het theoretische hoofdstuk vermeld heb. Migranten hebben vaak een idyllisch beeld van hun vaderland. In tegenstelling tot het land van aankomst, in dit geval Nederland, waar het de hele tijd regent. 'In Marokko hoefde je

¹⁸⁰ Sahar 2000, p. 8-9.

¹⁸¹ Sahar 2000, p. 10.

¹⁸² Sahar 2000, p. 11.

¹⁸³ Sahar 2000, p. 30.

¹⁸⁴ Sahar 2000, p. 24.

nooit tussen de ruitenwissers te loeren naar die zeikerige regen zoals hier op de weg van Rotterdam naar het zuiden.¹⁸⁵

VI.3.2.3 Verschillen tussen de eerste en tweede generatie migranten

De verschillen tussen de eerste en de tweede generatie migranten komen in het verhaal ‘In naam der Koningin’ duidelijk naar voren. In tegenstelling tot hun kinderen, kan de eerste generatie migranten zich vaak niet vinden in de westerse maatschappij. Dit komt grotendeels door het feit dat ze geen Nederlands kunnen lezen en schrijven. Ze vragen meestal hun kinderen om hulp. Drie oudere mannen uit het verhaal van Sahar krijgen een dwangbevel en ze denken dat de brief rechtstreeks door de koningin is gestuurd. Eén van hen beweert dat de koningin geen geld van hem krijgt omdat hij niks bij haar heeft gekocht. De ik-persoon probeert hun uit te leggen dat ze dit in termijnen mogen betalen en dat de brieven niet door de koningin zijn gestuurd. Toch lijken ze er weinig van te begrijpen. ‘Ze hadden me begrepen, maar ze hadden me niet begrepen’¹⁸⁶, constateert hij. Na al die jaren zijn ze nog steeds vreemdelingen in een vreemd land, die niets over het leven in Nederland weten en in een Marokkaanse wereld leven. ‘Ze zaten een beetje wereldvreemd te kijken daar in dat hoekje van de moskee, alsof ze heimwee hadden naar een onbezorgd leven onder de Marokkaanse zon.’¹⁸⁷

De eerste generatie migranten komt ook in het verhaal ‘Het oranje gevoel’ ter sprake. Volgens de auteur zijn ze gekomen om te helpen toen Nederland in de problemen zat en ‘Nu worden ze vriendelijk bedankt; ze zijn werkeloos of in de vut’.¹⁸⁸ De problemen met de integratie in de nieuwe westerse wereld van de tweede generatie migranten komen ook aan bod. In tegenstelling tot hun autochtone vrienden kunnen ze meestal niet rekenen op hulp en steun van hun ouders. Ze moeten zichzelf weten te redden.

VI.3.2.4 Godsdienst

¹⁸⁵ Sahar 2000, p. 25.

¹⁸⁶ Sahar 2000, p. 67.

¹⁸⁷ Sahar 2000, p. 67.

¹⁸⁸ Sahar 2000, p. 111.

Het gebeurt vaak dat de tweede generatie migranten niet zo bezig is met het geloof van hun ouders. Ik heb in het hoofdstuk over categorisering van migrantenschrijvers al vermeld, dat het loslaten van het geloof van de ouders volgens Anbeek één van de terugkerende thema's in de migranteliteratuur is. In het verhaal 'De onbekende ammedoeker' merkt Sadik dat de geëmigreerde Marokkanen van hun geloof vallen. Volgens hem doen ze alles wat Allah verboden heeft. De houding tegenover het geloof van hun ouders wordt bevestigd door de jonge Marokkaanse meisjes in het titelverhaal, 'De heimweekaravaan', die op de veerboot naar Marokko hun hoofddoek op doen om hun landgenoten niet te laten merken dat ze verwesterd zijn.

VI.3.2.5 Discriminatie

In het verhaal 'Het oranje gevoel' geeft Sahar aan dat de discriminatie in Nederland altijd aanwezig is. Hij heeft het over de tweede generatie migranten die het vanwege hun afkomst op school moeilijker hadden dan de autochtone klasgenoten: 'Je moest alles zelf doen, en op school twee of drie keer zo hard werken als de anderen. Want je hebt een vreemde naam, je ziet er anders uit, en ze weten dat er een andere cultuur in je bloed zit. Dus je staat er niet zo best voor. Dat weet iedereen.'¹⁸⁹

In hetzelfde verhaal geeft Hans Sahar aan dat ook hij zelf het slachtoffer was van discriminatie: 'Op school was ik jarenlang de enige buitenlander. Ze noemden me altijd Turkie; op het laatst dacht ik dat ik zo heette. Er was geen enkel respect. Dat maakte me agressief. Later kwamen er steeds meer allochtonen, toen werd het beter.' Sahar sluit zijn verhaal af met de hoop dat Holland ooit een land wordt waar iedereen zich thuis zal voelen: 'Toch blijf ik hopen dat Holland eens het land wordt waar we niet alleen thuishoren, maar waar we ons ook thuis voelen.'¹⁹⁰

VI.3.2.6 Conclusie

In de verhalen van Hans Sahar zien we dat hybriditeit niet alleen negatief wordt ervaren. Hier kunnen de migrantenschrijvers als voorbeeld dienen. Ondanks het feit dat migranten altijd naar hun land van oorsprong zullen verlangen, kunnen ze ook met succes integreren in de Nederlandse samenleving.

¹⁸⁹ Sahar 2000, p. 112.

¹⁹⁰ Sahar 2000, p. 115-116.

Sahar kaart in zijn verhalen ook problemen aan die de tweede generatie migranten ervaren bij hun integratie in de westerse maatschappij. Hij beschrijft de moeilijkheden waarmee de kinderen van gastarbeiders te kampen hebben, zoals problemen op school vanwege hun vreemde afkomst. Sahar heeft het over discriminatie die volgens hem tot agressie kan leiden.

Zijn verhalen bevestigen ook de in het theoretische hoofdstuk beschreven houding ten opzichte van het land van aankomst en het land van herkomst. Hoewel de tweede generatie migranten meer binding met Nederland heeft dan met hun land van oorsprong, blijven ze zich verbonden voelen met het vaderland van hun ouders. Ze koesteren positieve herinneringen aan de zomervakanties die in Marokko werden doorgebracht, en waarin dit land vaak geïdealiseerd wordt. Die dubbele achtergrond zorgt ervoor dat ze zich nergens thuis voelen. Zowel in het geboorteland van hun ouders als in Nederland worden ze als vreemdelingen beschouwd.

VI.4 De gebroeders Boetkaboet

VI.4.1 Korte samenvatting

De gebroeders Boetkaboet is het vierde boek van Hans Sahar. Het is een verhaal over twee broers: Redouan en Fadil die in het moederloze Berberse gezin Boetkaboet in de Haagse Schilderswijk leven. Vader Driss is een hardwerkende man die meer dan twintig jaar tomaten in het Westland heeft geplukt. Nu runt hij trots zijn eigen stomerij. De oudste zoon Redouan is de oogappel van zijn vader. Hij heeft nog steeds geen werk en doet alsof hij solliciteert, terwijl hij in werkelijkheid met iets anders bezig is. Fadil was al vanaf zijn geboorte zoon nummer twee. Volgens zijn vader rust er een vloek op hem. Hij is het slechte pad opgegaan en na een roofoverval met mishandeling belandde hij in de gevangenis. Tijdens zijn verblijf in de gevangenis heeft Redouan zijn vriendin, Esra, afgepakt. Nadat hij vrij is gekomen, probeert hij zijn leven te verbeteren. Een vriend van de familie, Hafid regelt voor hem werk als postbode.

Fadil merkt dat mensen om hem heen erg zijn veranderd. Een goede vriend van hem, Najib, is een streng gelovige moslim geworden, samen met zijn Nederlandse vrouw Marlies, die de islam heeft aangenomen. Ook de broer van Fadil gaat op in het islamitische geloof en radicaliseert. Later komt Fadil erachter dat zijn broer de leider is van een extremistische groep. Samen met Najib probeert hij een aanslag te plegen. Wanneer hun plan mislukt, willen ze naar Egypte vluchten om daar tussen echte moslims te leven. Redouan wil met zijn toekomstige vrouw Esra vertrekken, maar ze weigert om mee te gaan. Fadil komt voor haar op en het komt tot een gevecht tussen de twee broers. Redouan dreigt Fadil met een pistool. Als Hafid, de familielvriend en vader van Esra, thuis komt en zich erin probeert te mengen, haalt Redouan per ongeluk de trekker van zijn wapen over en schiet hij Hafid dood. Uit woede vermoordt Driss zijn zoon Redouan.

VI.4.2 Analyse

VI.4.2.1 Hybriditeit

Redouan en Fadil zijn in Nederland geboren en opgegroeid. Ze worden door hun vader opgevoed. Hun moeder is kort na de geboorte van Fadil overleden. De jongens zitten sterk verankerd in de cultuur van het herkomstland van hun vader. Ze werden thuis opgevoed met zijn religie, gewoontes en cultuur. In het boek worden veel Marokkaanse gewoontes en feesten beschreven. Ook al leeft het gezin in Nederland, de Marokkaanse tradities worden gekoesterd. Dit sluit aan bij de observatie van Scheffer, beschreven in hoofdstuk II, die concludeert dat het vastklampen aan de cultuur van het land van herkomst van de ouders een belemmering kan vormen voor de integratie in de Nederlandse samenleving. Dit was ook al het geval bij Abi, de hoofdpersoon in het eerste boek van Hans Sahar. De gebroeders Boetkaboet voelen zich kansloos in de Nederlandse samenleving. Doordat ze deel uitmaken van twee verschillende werelden, is het voor hen moeilijk om een eigen identiteit te vinden. De meeste vrienden van de jongens zijn of waren crimineel. Het lijkt alsof ze geen ander leven kennen.

Fadil weet niet wat hij met zijn leven moet doen en hij heeft niemand met wie hij erover kan praten. Hij voelt zich eenzaam en beleeft een identiteitscrisis. Hoewel hij trouw is aan de mensen om wie hij geeft, wordt hij door hen bedrogen. Aan de ene kant verlangt hij naar Marokko, aan de andere kant voelt hij zich daar een vreemdeling. In tegenstelling tot zijn broer neemt hij echter de moeite om zich aan te passen en iets in zijn leven te veranderen. Doordat hij begint te werken en met zijn criminele verleden breekt, is hij op de goede weg om zijn leven op het goede spoor te zetten en zijn identiteit te vinden.

Redouan wendt zich af van de Nederlandse samenleving. Hybriditeit zoals beschreven in het hoofdstuk II kan een kwestie van ‘en-en’ zijn, maar in dit geval kiest Redouan voor ‘of-of’, waarmee hij afstand neemt van zijn hybriditeit. Hij heeft zich de Nederlandse cultuur nooit eigen gemaakt en voelt zich hier niet thuis. Hij weigert zich aan te passen. ‘...ik hoor hier niet thuis en ik wil hier niet thuishoren.’¹⁹¹ zegt hij. Hij verdiept zich in het islamitische geloof en vervreemdt van zijn familie. Hij keert zijn vader en zijn broer de rug toe. Hij heeft haat tegen Nederland en de Nederlanders ontwikkeld. Hij wil in een land leven waar echte moslims wonen.

VI.4.2.2 Het land van aankomst en het land van herkomst

¹⁹¹ Sahar 2008, p. 107.

Fadil verheugt zich altijd op vakantie in Marokko en kijkt vaak terug op de tijd die hij daar heeft doorgebracht. Hoewel Driss nooit op vakantie naar Marokko gaat, hebben de jongens de mogelijkheid om met de vriend van de familie, Hafid, naar het land van herkomst van hun vader te reizen. Als Fadil daaraan denkt, ziet hij ‘...palmbomen, de vrije mensen, dat hele heerlijke leventje daar.’¹⁹² Toch voelt hij zich daar niet thuis: ‘Hij vond zo’n vakantie altijd een belevenis [...] Er was van alles wat hem ergerde; niet de armoe, niet de hitte, maar dat hij een vreemdeling was in zijn eigen land. Thuis had hij heimwee naar Marokko en in Marokko had hij heimwee naar thuis.’¹⁹³ Dit is de tragiek van de migrant die zich niet thuis voelt in het land van aankomst, maar tegelijkertijd vervreemd is van zijn land van oorsprong. Dit sluit aan bij conclusie van Scheffer dat kinderen van migranten op vakantie in het land van herkomst van hun ouders ontdekken dat ze daar niet thuishoren (hoofdstuk II).

We komen niet te weten welk beeld Reoduan van Marokko heeft. Hij wil in een land tussen echte moslims leven, maar dan denkt hij aan Egypte en niet aan Marokko. Nederland wordt door hem bijzonder negatief voorgesteld: ‘Wat een saai zootje was het hier. Geen reet te beleven in Nederland. Ze willen werkezels van ons maken. Werken, werken, belasting betalen, werken, belasting betalen, doodgaan.’¹⁹⁴ Volgens hem worden moslims in Nederland ‘uitgespuugd en vernederd’.¹⁹⁵ Hij staat vijandig tegenover de westerse maatschappij.

Vader Driss is de vertegenwoordiger van de eerste generatie Marokkanen. Hij heeft een ander beeld van Nederland dan zijn oudste zoon: ‘...in dit land zijn alle mensen gelijk voor de wet, en die wet geldt voor iedereen, maar in Marokko gelden andere wetten. Macht en geld. Hier kun je met hard werken iets bereiken en dat kan niemand je afnemen.’¹⁹⁶ Meestal wordt het land van aankomst kritisch en negatief wordt voorgesteld door migranten terwijl hun herkomstland wordt geïdealiseerd, maar bij Driss is het andersom. Dit komt doordat hij naar Nederland is geëmigreerd wegens een ruzie in de familie en nooit van plan is geweest om terug te keren. In die tijd is hij maar één keer in Marokko geweest, om een vrouw te vinden.

¹⁹² Sahar 2008, p. 12.

¹⁹³ Sahar 2008, p. 21.

¹⁹⁴ Sahar 2008, p. 31.

¹⁹⁵ Sahar 2008, p. 82.

¹⁹⁶ Sahar 2008, p. 82.

VI.4.2.3 Verschillen tussen de eerste en tweede generatie migranten

Vader Driss leeft zoals de meeste gastarbeiders van zijn generatie. Hij is sterk bezig met zijn geloof en gaat vaak naar de moskee die voor hem een tweede huis is geworden. Ondanks dat Marokko hem vreemd is geworden, kan hij dit land niet vergeten. Hij kijkt 's avonds altijd naar de Marokkaanse zenders. Een schotelantenne en videobanden, die hij van zijn vriend Hafid krijgt, zijn voor hem de schakels met het land van herkomst. Redouan verbaast zich dat de band met Marokko bij zijn vader nog zo sterk is ondanks zijn afkeer van dit land. 'Geen bewondering, maar eerder een soort verwondering hoe hij met één been altijd maar in Marokko was blijven staan, hoewel hij niet terug wilde, zelfs niet op vakantie.'¹⁹⁷ Ook al zijn de kinderen van Driss volgens Marokkaanse tradities opgevoed, toch is hun band met het land van herkomst van hun vader al niet zo sterk.

Driss dacht zijn zonen in Nederland een betere toekomst te geven. Maar hoewel hij altijd een hardwerkende man was en het goede voorbeeld probeerde te geven, zijn zijn zonen het verkeerde pad opgegaan.

VI.4.2.4 Godsdienst

De godsdienst staat in het boek op de eerste plaats, maar wordt door verschillende personages anders beleefd. In het tweede hoofdstuk heb ik verwezen naar Scheffer die stelt dat migranten vaak hun toevlucht in het geloof zoeken, omdat ze zich niet thuis voelen in het land van aankomst. Het gezin Boetkaboet is hier een goed voorbeeld van. Driss is een streng gelovige moslim, die volgens islamitische regels leeft. Fadil werd als moslim opgevoed, maar houdt zich niet aan een strikte naleving van de regels.

Redouan is een radicale moslim geworden. Volgens hem moeten de mensen zich onderwerpen aan de wil van Allah en is het de taak van de ware moslim om daarvoor te strijden. Als zijn vriendin met make-up op langskomt, dwingt hij haar het er af te halen. Terwijl Driss en Fadil voor Esra opkomen, heeft Redouan er een andere mening over: 'Als jij de Koran zou bestuderen, dan wist je dat het niet mag omdat vrouwen zich dan

¹⁹⁷ Sahar 2008, p. 33.

verlagen tot seksobjecten.¹⁹⁸ Hij wordt een fundamentalist en verbergt zich onder de schuilnaam Ibn Hamsa. In een oproep die hij uitzend, zegt hij: ‘Het Westen is pervers, van God los, de vrouw wordt geëxploiteerd, het geld is heilig. Het Westen is vervallen tot goddeloosheid. Daarom moeten wij de ware islam verkondigen.’¹⁹⁹ Redouan is fanatiek geworden. Hij staat vijandig tegenover alles en iedereen. Doordat hij geen werk heeft en zich niet kan vinden in de westerse maatschappij, is hij het verkeerde pad opgegaan. In het hoofdstuk II werd opgemerkt dat de vervreemding moslimjongeren vatbaar maakt voor de radicale islam en dat radicale jongeren vaak niet alleen de westerse samenleving afwijzen maar ook hun familie. Dat geldt voor Redouan die van zijn familie aan het vervreemden is. Volgens hem zijn de banden van het bloed minder belangrijk dan de banden van het geloof en de geest. Het lijkt alsof hij niet in deze wereld leeft. Na een mislukte aanslag is hij van plan om samen met Najib, Marlies en zijn toekomstige vrouw Esra naar Egypte te vluchten, waar ze tussen echte moslims kunnen leven en niet tussen ongelovigen zoals in Nederland.

Ook Najib en zijn Nederlandse vrouw Marlies, die de naam Iman aanneemt, zijn verkeerd met hun geloof bezig. Volgens Najib is Nederland geen land voor echte moslims: ‘Iedereen heb de mond vol van integreren. Wat hebben wij nou van dit land te verwachten? We zitten hier tussen de keferien die zich van Allah en zijn geboden niks aantrekken. Moeten we daarmee samenleven?’²⁰⁰ Deze mening wordt door zijn vrouw Marlies bevestigd. Volgens haar aanbidden mensen in Nederland het geld, het materiele en het lichaam.

VI.4.2.5 Discriminatie

In het boek is er vaak sprake van discriminatie. Redouan voelt zich gediscrimineerd op grond van zijn religie, terwijl hij juist degene is die het sterkst discrimineert en die niet tussen mensen wil leven die een ander geloof belijden. Dit blijkt uit het volgende tekstfragment: ‘En begrijp nou eindelijk eens dat het hier een rotwereld is. Van alle kanten haten ze ons en vernederen ze ons, elke dag, en ze maken ons geloof belachelijk, als die Hollandse klootzakken. We moeten zogenaamd integreren, integreren in dit...nooit niet, never. U had ons nooit hierheen moeten halen,

¹⁹⁸ Sahar 2008, p. 78.

¹⁹⁹ Sahar 2008, p. 90.

²⁰⁰ Sahar 2008, p. 54.

u ziet toch zelf...'²⁰¹ Redouan voelt zich niet thuis in Nederland en sluit zich in zijn geloof op wat uiteindelijk tot radicalisering leidt. In het theoretische hoofdstuk heb ik vermeld dat jongeren die zich gediscrimineerd voelen en niet zeker zijn van hun identiteit vaak hun toevlucht nemen tot radicalisering.

VI.4.2.6 Conclusie

Hybriditeit heeft een grote invloed op het leven van de hoofdpersonages. Doordat de gebroeders Boetkaboet deel uitmaken van twee culturen, kunnen ze zich niet vinden in de westerse maatschappij. Hun vader begrijpt hen niet. Ondanks zijn afkeer van het land van herkomst leeft hij nog steeds in de Marokkaanse wereld. Hij doet alsof hij niet ziet waarmee zijn zonen bezig zijn. Fadil komt in het criminele circuit terecht en zijn oudste broer Redouan zoekt zijn toevlucht in de radicale islam wat uiteindelijk tot de tragedie in de familie leidt.

²⁰¹ Sahar 2008, p. 160.

VII Conclusie

In deze scriptie heb ik getracht een antwoord te geven op de vraag wat de invloed van de hybriditeit is in het werk van Hans Sahar. Bij mijn analyse ging ik ook uit van een aantal deelvragen: Wat is de houding van de hoofdpersonages ten opzichte van het land van herkomst? Hoe wordt het nieuwe thuisland ervaren? Hebben de kinderen van de gastarbeiders gelijke kansen als kinderen van autochtone Nederlanders? Is er een verschil in de beleving van migratie tussen de eerste en de tweede generatie? Speelt godsdienst een belangrijke rol in het werk van Sahar? Krijgen de hoofdpersonages te maken met racisme en discriminatie?

In het werk van Hans Sahar komt de botsing tussen de westerse, Nederlandse cultuur en de islamitische cultuur aan bod. In zijn romans schuift Sahar de zoektocht van de hoofdpersonages naar een eigen identiteit naar voren. Hybriditeit heeft een grote invloed op de personages in de boeken van Hans Sahar. Ze behoren tot de tweede generatie migranten die ingeklemd zit tussen twee culturen. Doordat ze deel uitmaken van twee culturen, is het voor hen moeilijk om een eigen identiteit te vinden. Zowel Abi van *Hoezo Bloedmooi* als Rash van *Zoveel liefde* leven in twee werelden. Ze zijn opgegroeid in Nederland maar voelen zich hier niet thuis. Ze weigeren ook om zich helemaal aan te passen. Omdat ze hun eigen plek in de Nederlandse maatschappij niet kunnen vinden, ontspreken ze. Van hybriditeit die negatief wordt ervaren is ook sprake in de roman *De gebroeders Boetkaboet*. Redouan en Fadil zitten sterk verankerd in de cultuur van het land van herkomst van hun ouders. Redouan kan zich niet vinden in de westerse maatschappij en zoekt zijn toevlucht in het geloof. Hij radicaliseert en vervreemdt zelfs van zijn familie. In de verhalenbundel *De heimweekaravaan* laat Sahar zien dat de hybriditeit ook tot positieve effecten kan leiden en de dubbele achtergrond als een verrijking kan worden ervaren.

De tweede generatie migranten heeft meer binding met Nederland dan met het land van herkomst van hun ouders. Desondanks verlangen ze naar het vaderland van hun ouders. Omdat ze zich in de westerse maatschappij niet kunnen vinden, idealiseren ze het land van herkomst. Ze koesteren positieve herinneringen aan zomervakanties die in Marokko worden doorgebracht waarin dit land vaak geïdealiseerd wordt. Has uit *De heimweekaravaan*, die het hele jaar niet aan Marokko denkt, voelt tijdens de reis naar Marokko zijn heimwee opkomen. Ook Abi is van plan om in Marokko zijn problemen

te vergeten. Toch ontdekken de migranten bij terugkeer dat ze in hun land van herkomst evenmin thuis horen. Dit laat Sahar ons in zijn verhaal 'De onbekende ammedoeker' zien waarin de geëmigreerde Marokkanen uit het perspectief van hun landgenoten worden beschouwd. De hybriditeit zorgt ervoor dat migranten zich nergens thuis voelen. Zowel in het geboorteland van hun ouders als in Nederland worden ze als vreemdelingen beschouwd. Dit ontdekt ook Fadil tijdens zijn vakantie in Marokko. Uiteindelijk horen de migranten in geen van beide landen thuis en komen ze tot de conclusie dat ook hun vaderland buitenland is geworden.

De band met het land van oorsprong is bij de eerste generatie migranten sterker dan bij hun kinderen. Ze leven nog in het verleden volgens de traditionele normen en waarden uit hun geboorteland, die ze niet willen loslaten. Ondanks dat hun verblijf in Nederland niet alleen tijdelijk is, leven de ouders van Abi en Rash nog in de Marokkaanse wereld. Ook vader Dris staat ondanks zijn afkeer van Marokko met één been in dit land.

Sahar besteedt ook aandacht aan het geloof. De islam speelt een belangrijke rol in het leven van de eerste generatie migranten, zoals de ouders van Abi en Rash. Ook de tweede generatie migranten is niet helemaal los van de islam. Hoewel Abi alles doet wat door zijn godsdienst is verboden, zit het geloof van zijn ouders diep in hem verankerd. In *De gebroeders Boetkaboet* staat de islam op de voorgrond.

Uit de analyse van deze romans kunnen we concluderen dat de tweede generatie Marokkanen het moeilijker heeft dan hun autochtone leeftijdgenoten. Hun ouders kunnen vaak nauwelijks lezen en schrijven. Door het gebrek aan kennis van de Nederlandse taal kunnen ze hun kinderen niet helpen in het dagelijkse leven. Een belangrijke rol speelt ook het verschil in opvoeding van Marokkaanse en Nederlandse jongeren. Ze komen uit grote gezinnen en kunnen vaak niet op voldoende steun en aandacht van hun ouders rekenen. Dat is het geval van Abi en Rash die uiteindelijk in het criminele circuit van drugs en prostitutie terechtkomen. Volgens Sahar moet de tweede generatie migranten op school ook twee of drie keer zo hard werken als de anderen, omdat ze van vreemde afkomst is.

In zijn boeken kaart Sahar de problemen aan die de tweede generatie migranten ervaart bij hun integratie in de westerse samenleving. De personages in de boeken van Hans Sahar krijgen te maken met discriminatie vanwege hun afkomst en huidskleur. Door deze discriminatie is Abi keihard geworden. Omdat hij denkt dat hij de hele tijd

gediscrimineerd wordt, ontwikkelt hij een gevoel van afkeer van de westerse samenleving.

We kunnen concluderen dat in alle romans, met uitzondering van enkele verhalen uit *De heimweekaravaan*, de hybriditeit een negatieve invloed heeft op het leven van de hoofdpersonages. Hun dubbele achtergrond zorgt ervoor dat ze zich nergens thuis voelen. Het vastklampen aan de cultuur van het land van herkomst helpt ook niet om succesvol in de Nederlandse samenleving te integreren. Migrantten zullen altijd naar hun land van herkomst blijven verlangen, maar alleen als ze hun hybriditeit accepteren, kan die als een verrijking worden ervaren.

VIII Bibliografie

Primaire literatuur

Sahar, H., *Hoezo bloedmooi*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1995.

Sahar, H., *Zoveel liefde*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1996.

Sahar, H., *De heimweekaravaan*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 2000.

Sahar, H., *De gebroeders Boetkaboet*, De Arbeiderspers, 2008.

Secundaire literatuur

Boeken

Andersson Toussaint, P., *Staatssecretaris of seriecrimineel, het smalle pad van de Marokkaan*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, 2009.

Buikema, R. en M. Meijer (red.), *Kunsten in beweging 1980-2000*, Sdu Uitgevers, Den Haag, 2004.

Korsten, F.W., *Lessen in literatuur*, 3e ongewijzigde dr., Utrecht en Uitgeverij Vantilt, Nijmegen, 2009.

Minnaard, L., *New Germans, New Dutch, literary interventions*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2008.]

Obdeijn, H. en Schrover, M., *Komen en gaan: immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550*, Amsterdam, 2008.

Ponzanesi, S. en D. Merolla (red.), *Migrant Cartographies, new cultural and literary spaces in post- colonial Europe*, Lexington Books, Lanham [etc.], 2005.

Scheffer, P., *Het land van aankomst*, 13e her. dr., Bezige bij, Amsterdam, 2010.

Artikels uit kranten en tijdschriften

Aerden, Stijn: 'Geen poespas'. In: *De Tijd* 01-09-1995.

Anbeek, T., 'Fataal succes. Over Marokkaans- Nederlandse auteurs en hun critici', in *Literatuur*, jg 16, nr 6, 1999.

Bakker, Jan-Hendrik: 'Debutant Hans Sahar, 'Wat meelij? Hier ben ik!'. In: *Haagsche Courant* 09-09-1995.

Bakker, Jan-Hendrik: 'Terrorisme kan echt zomaar ontstaan'. In: *Haagsche Courant* 02-05-2008.

Bohlmeijer, Lex: 'Ik lees nooit, mijn boek is nergens mee te vergelijken'. In: *Trouw* 01-09-1995.

Diepstraten, Johan: 'Marokkaans Veronica-geluid in de Nederlandse letteren - Op het snijpunt van twee culturen'. In: *De Stem* 06-10-1995.

Erkelens, Rob van: 'was hij echt een stuk ongeluk?'. In: *De Groene Amsterdammer* 06-09-1995.

Etty, Elsbeth: 'Berichten uit de Blauwbaardburcht; Gesprek met schrijver Hafid Bouazza'. In: *NRC Handelsblad* 21-06-1996.

Goedkoop, Hans: 'Een borrelende smeltkroes van stijlen'. In: *NRC Handelsblad* 25-10-1996.

Hartog Jager, Hans den: 'Marokkaanse gigolo'. In: *NRC Handelsblad* 20-10-1995.

Kuipers, Willem: 'Ik ben een Nederlandse schrijver' HAFID BOUAZZA WIL GEEN MODEL-MAROKKAAN ZIJN'. In: *Volkskrant* 01-05-1998.

Lansu, Alle: 'Alles wat Allah verboden heeft RAP-ROMAN VAN HANS SAHAR'. In: *Het Parool* 08-09-1995.

List, Gerry van der: 'Hoezo verrijkend'. In: *De Volkskrant* 29-09-1995.

Maas, Michel: 'Het ruikt toch naar migrantensoep'. In: *De Volkskrant* 05-01-1996.

Scheffer, Paul: 'Het multiculturele drama'. In: *NRC Handelsblad* 29-01-2000.

Vlerken, Peter van: 'Hans Sahar begon in de gevangenis met schrijven "Wie vast zit wil zijn verhaal kwijt"'. In: *Eindhovens Dagblad* 14-10-1995.

Vlerken, Peter van: 'Recensie 'Zoveel liefde' van Hans Sahar', In: *Eindhovens Dagblad* 30-11-1996.

Vlerken, Peter van: 'Nieuwe verhalenbundel van Hans Sahar'. In: *Eindhovens Dagblad*

13-04-2000.

Internetbronnen

Jong, Ellen de: 'Ik krijg geen kick van verkoopcijfers', interview met Hans Sahar, 1996.
<http://www.ellendejong.nl/index.php?navlink=3&page=299> (9-01-2014)